

لیکدانه وهی شیواز ناسانهی قوتابخانه کانی روانگهی و کفری: به سهرنجدان به شیعری شیرکو بیکهس و له تیف هه لمهت

تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۸/۲۰ - تاریخ پذیرش: ۱۳۹۶/۹/۱۴

بهختیار سهجادی^۱

ماموستای بهشی زمان و نهدهبی ئینگلیسی و توئزهری نیوهکات لهی توئزینگهی کوردستان ناسی، زانستگای کوردستان

کورتته

ئه م وتاره ههول ئهدات له ههنگاوی یه کهمدا ئاور له دوو قوتابخانهی شیعری هاوچهرخی کوردی له کوردستانی عیراقدا بداته وه. بۆ ئه م مه بهستهش دواي ناساندنی قوتابخانه کانی روانگه و کفری، دهست دهکات به ئاراسته کردنی بابتهی ناوهندیی توئزینه وه که بریتیه له دیاریکردنی مۆرک و تاییه تمه ندیهی شیواز ناسانه کانی ئه و به ره مه مانه. ئه و دوو قوتابخانه یه دوو رهوتی گرنگی ئه ده بییان له ماوهی نیوان ساله کانی ۱۹۷۰ بۆ ۱۹۹۱ د پیکهتتا که وه کوو قوناغیکهی گرنگی میژووی ئه ده بی هاوچهرخی کوردی له کوردستانی عیراق له قه له م ده دریت. له پیناو دهسته بهرکردنی چوارچیوه یه کی تیۆریک بۆ دهستنیشانکردنی شیواز ناسی به ره مه شیعییه کان، که لک له روانگه کانی شه میسا و به تاییهت کتیبی شیواز ناسی لیکۆله ری ناوبراو وه رگیراوه که بایه خ ده داته سی ئاستی جیای زمانی، ئه ده بی و هزری له دیاریکردنی مۆرکی شیواز ناسانهی به ره مه ئه ده بییه کانداندا. له م توئزینه وه ی به رده ستدا په نجه خراوه ته سهر دامه زرینه ر و ناسراوترین ئه ندامی هه رکام له قوتابخانه شیعییه کان که بریتین له شیرکو بیکهس و له تیف هه لمهت و پاشان به ره مه کانیا ن به گویره ی بنه واشه سهره کییه کانی بۆچوونی په خنه گرانه ی ناوبراو لیکدراونه ته وه و جیاوازییه کانیا ن خراونه ته روو.

وشه گه لی سهره کی: وشه سهره کییه کان: شیواز ناسی، شیعری کوردی، قوتابخانهی روانگه، قوتابخانهی کفری، شیرکو بیکهس، له تیف هه لمهت.

١- پیشه‌کی

سه‌رهه‌لدانی شیعری نوئی کوردی له عیراقدا بۆ هه‌وله‌کانی چهند شاعیریکی نوئوخوازی کورد له ناوه‌پراستی سه‌ده‌ی بیستم ده‌گه‌رپته‌وه. له‌وه‌سه‌رده‌مه‌دا چه‌ندین گۆفار و روژنامه و کتیب له به‌غدا و سلیمانی بلاو ده‌کرانه‌وه و کیشی نیوان شیعری نوئی و شیعری کلاسیک بۆ یه‌که‌م جار له‌م بلاڤۆکانه‌دا باسیان له‌سه‌ر ده‌کرا. شیخ نووری شیخ سالح وه‌کوو یه‌که‌مین ده‌نگی ده‌ستپیشخهر له په‌وتی نوئی‌وونه‌وه‌ی شیعری کرمانجیی ناوه‌پراستدا ده‌وریکی به‌رچاوی گیرا و به نووسین و بلاوکردنه‌وه‌ی چه‌ندین باب‌ه‌ت، پتویستی سه‌ره‌ه‌لدان و گه‌شه‌کردنی شیعری نوئی کوردیی روون کرده‌وه. ئە‌گه‌رچی شیخ نووری ده‌ستپیکه‌ری ئە‌م په‌وته‌بوو، به‌لام شاعیری به‌ناوبانگی کورد، گۆران، ده‌وری زۆر به‌رچاوی له مسۆگه‌رکردن و په‌ره‌سه‌ندنیدا هه‌بوو و زۆربه‌ی لیکۆله‌ران ئە‌و به‌باوکی شیعری نوئی کوردی ده‌ناسین.

به‌باوه‌ری زۆریک له‌ره‌خنه‌گران، شپۆکۆ بیکه‌س شاعیری هه‌ره‌گه‌وره‌ی ئە‌و سه‌رده‌مه و ته‌نانه‌ت قوناغی پاش راپه‌رینیشه. بۆ نموونه، به‌رزان فه‌رح له‌وتاریکیدا ناوی شپۆکۆ ده‌خاته پال ناوی دوو شاعیری گه‌وره‌ی تره‌وه که نالی و گۆرانن و هه‌ر سی شاعیره‌که به‌بنیاتنه‌ری سی گه‌رپانی گه‌وره‌ی ئە‌ده‌بی ناودێر ده‌کا و پیتی وایه ئە‌و سی شاعیره له‌زۆر رووه‌وه و به‌تایه‌ت له‌باری رووبه‌رووبوونه‌ویان له‌گه‌ل ئایدیۆلۆجیی سیاسی یان ئاینیدا جیگه و پینگه‌یه‌کی دیاریان له‌میژوو ی ئە‌ده‌بی کوردیدا بۆ خۆیان ده‌سته‌به‌ر کردوه (١٩٩٩): (١٣٨). ئە‌گه‌رچی ئاستی بلاو بوونه‌وه‌ی شیعه‌کانی له‌تیف هه‌لمه‌ت مه‌ودایه‌کی که‌متری به‌خۆیه‌وه‌ بینه‌وه، به‌لام سه‌رنجی په‌خنه‌گرانی پسپۆری راکیشاوه و هه‌ندئ وتاریان له‌سه‌ر شیعه‌کانی بلاو کردۆته‌وه. سه‌باره‌ت به‌ده‌وری گرنگی له‌تیف هه‌لمه‌ت له‌شیعری نوئی کوردیدا عه‌تا قه‌رده‌اغی پیتی وایه «له‌تیف هه‌لمه‌ت یه‌کیکه له‌وه‌ شاعیرانه‌ی نه‌وه‌ی دواي گۆران که له‌میژوو شیعری نوئی کوردیدا جیگای دیار و له‌به‌رچاوی هه‌یه و به‌ره‌مه‌ دیاره‌کانی سالانی حه‌فتا‌کانی به‌شداریه‌کی جیدین له‌ئه‌زموونی شیعری کوردی دواي گۆراندا و یه‌کیکه له‌ده‌نگه‌ هه‌ره‌ دیاره‌کانی نه‌وه‌که‌ی خۆی و له‌رووی داهینان و گه‌ران به‌دواي تازه‌گه‌ری له‌شیعری کوردیدا له‌ریزی پیشه‌وه‌ی هاوچه‌رخه‌کانی خۆی بووه» (٢٠٠٠: ١٣٧).

له‌م توژیژینه‌وه‌یه‌دا سه‌ره‌تا باسیک ده‌باره‌ی «بارودۆخی سیاسی و کۆمه‌لایه‌تی» ی ماوه‌ی نیوان ۱۹۷۰ و ۱۹۹۱ ئاراسته‌ده‌کری و دوایی تیشک ده‌خه‌رتنه‌سه‌ر «پیشینه‌ی فه‌ره‌ه‌نگی» و «پیشینه‌ی ئه‌ده‌بی و په‌وتی گه‌شه‌ی شیعی‌ی نوێ». پاشان، «پیشینه‌ی توژیژینه‌وه» له‌م باره‌وه‌ پیشک‌ه‌ش ده‌کری و تیی‌دا ئاماژه‌بو لیکۆلینه‌وه‌ی پیوه‌ندی‌دار به‌م باب‌ه‌ته‌وه‌ده‌کری. له‌به‌شی دواییدا، هه‌ول ده‌دری «چوارچێوه‌ی تیۆریک» ی توژیژینه‌وه‌ی به‌رده‌ست بخه‌رتنه‌په‌وه‌ که تیی‌دا به‌وردی و به‌شیوه‌یه‌کی راسته‌وه‌خۆ ئاماژه‌بو روانگه‌کانی شه‌میساده‌کری سه‌باره‌ت به‌مۆرک و جۆره‌کانی شیوازناسی. پاشان، مژاری سه‌ره‌کی و تاره‌که‌ئاراسته‌ده‌کری که بریتیه‌له‌ناساندنی «قوتابخانه‌ی روانگه» و «قوتابخانه‌ی کفری» له‌حه‌فتاکان و هه‌شتاکانی کوردستانی عێراقدا و «نمونه‌ی شیعی‌ی» و هه‌روه‌هاش، خسته‌نپه‌رووی «تایه‌تمه‌ندییه‌ شیوازناسانه‌کان» ی ئه‌وه‌ قوتابخانه‌ شیعی‌یه‌به‌ ئاوێردانه‌وه‌ له‌ شیعی‌ی دوو شاعیری گه‌وره‌ی کورد، شه‌یرکۆ بیکه‌س و له‌تیف هه‌لمه‌ت. شیایوی وتنه‌که‌ ئه‌گه‌رچی ئه‌وه‌ دوو شاعیره‌پاشاپه‌رینه‌ی ۱۹۹۱ به‌شیوه‌یه‌کی به‌رفراوان درێژه‌یان به‌چالاکی رۆشنی‌ری و داھێنانی ئه‌ده‌بی داوه، به‌لام له‌م وتاره‌ی به‌رده‌ستدا ته‌نیا باس له‌سه‌ر به‌ره‌می ئه‌وان له‌سه‌رده‌می ئاماژه‌بو‌کراودا ده‌کری که وه‌کوو قۆناغی پیشاپه‌رینه‌ی ناوبرده‌ده‌کری. له‌به‌شی «ئه‌نجام» ی‌شدا خویندنه‌وه‌یه‌کی به‌راوردکارانه‌ی شیوازه‌جیا‌جیا‌کانی ئه‌وه‌ به‌ره‌مه‌شیعی‌یه‌پیشک‌ه‌ش ده‌کری.

۲- بارودۆخ و پیشینه

۲-۱- بارودۆخی کۆمه‌لایه‌تی و سیاسی

له‌پاش شه‌ری دووه‌می جیهانییه‌وه‌ هه‌ندێ گۆرانیکاری قوول له‌به‌ستینی سیاسی و کۆمه‌لایه‌تی کوردستانی عێراقدا سه‌ری هه‌لدا. له‌سالی ۱۹۵۷دا رژیمی پاشایه‌تی له‌عێراقدا په‌وه‌خا و کۆماری عێراق به‌رێه‌رایه‌تی عه‌بدو‌لکه‌ریم قاسم یئکه‌هات. کوردان لایه‌نگری ئه‌وه‌ گۆرانیکارییه‌بوون و پالپشتیان له‌په‌روو‌خانی رژیمی پاشایه‌تی کرد (مه‌ک داوول، ۱۳۸۳: ۴۶۷). قاسم گه‌رچی به‌لینی زۆری به‌کوردان دا‌بوو، به‌لام کاتی هاته‌سه‌ر حوکم، به‌لینی نه‌برده‌سه‌ر و له‌سالی ۱۹۶۲دا له‌په‌نگه‌ی کووده‌تای حیزبی به‌عسه‌وه‌ له‌نا‌وجوو.

یه‌کیک له‌گه‌رنگترین په‌رووداوه‌سیاسی و کۆمه‌لایه‌تییه‌کانی شه‌سته‌کانی زاینی له‌

کوردستانی باشووردا بریتی بوو له شه‌ری نیوان کوردان و ده‌وله‌تی به‌عس. شه‌ری ئەیلوول نزیکه‌ی یه‌ک ده‌یه درېژه‌ی کیشا و کوردان به‌رېه‌رایه‌تی مه‌لا مسته‌فا بارزانی له‌ دژی ده‌وله‌تی عیراق راپه‌رین. پاش کۆتاییه‌تانی شه‌ر رېککه‌وتننامه‌ی ئاداری ١٩٧٠ له‌ نیوان ده‌وله‌تی ناوه‌ندی و کورداندا واژۆ کرا. عسمه‌ت شه‌ریف وانلی هه‌ردوو قۆناغی پېش و پاش یانزه‌ی ئاداری ١٩٧٠، واته‌ له‌ ١٩٦١ هه‌وه‌ بۆ ١٩٧٥ به‌ یه‌ک قۆناغی میژوویی ناودېر ده‌کا و پیی وایه کوردانی باشوور له‌ پاش ئەو رېککه‌وتننامه‌یه‌ هه‌ولئ درېژه‌پیدانی ئامانجه‌کانی پېش ئەو رېککه‌وتننامه‌یه‌یان ده‌دا. هه‌ر بۆیه‌ش وانلی له‌ ده‌سته‌واژه‌ی «شه‌ری رزگاربه‌خش» بۆ ئەو قۆناغه‌ که‌ چوارده‌ سالی خایاند، که‌لک وه‌رده‌گرئ (که‌ندال و ئەوانی تر، ١٩٧٩: ١٨٦). له‌ سالی ١٩٧٥ دا به‌ هۆی واژۆکردنی رېککه‌وتننامه‌ی جه‌زابه‌روه له‌ نیوان ئیران و عیراقدا، ده‌وله‌تی عیراق سیاسه‌تی سه‌رکو‌تکردن، گۆرپنی پیکه‌اته‌ی قه‌ومی، دوورخسته‌وه‌ی به‌کۆمه‌لی خه‌لکی کوردستان بۆ باشووری عیراق و نیشه‌جیکردنی خه‌لکی عه‌ره‌ب له‌ جیگایان، کوشتن و زیندانیکردنی گرت‌ه‌به‌ر (کوچیرا، ١٣٧٧: ٤٣٤).

رژیمی به‌عس پاش کیمیا‌بارانی هه‌له‌بجه‌، له‌ سالی ١٩٨٩ دا کۆمه‌له‌ ئۆپه‌راسیۆنیکی به‌ ناوی ئەنفال ده‌سته‌پیکرد که‌ بوو به‌ هۆی کاولکردنی نزیکه‌ی پینج هه‌زار گوند و ئاواره‌یی یه‌ک ملیۆن که‌س و کوژرانی ژماره‌یه‌کی زۆری کوردان. به‌ پنی ئاماری فه‌رمیی وه‌زاره‌تی شه‌هیدانی حکومه‌تی هه‌ریمی کوردستان، له‌ ئەنجامی ئەم ئۆپه‌راسیۆنه‌دا زیاتر له‌ ١٨٠ هه‌زار که‌س به‌ شیوه‌یه‌کی هۆفانه‌ کۆمه‌لکوژ کران. له‌ کۆتایی زستانی سالی ١٩٩٠ دا و به‌ر له‌ پروخانی رژیمی سه‌دام، خه‌لکی باشووری کوردستان له‌ دژی ئەو ده‌سه‌لاته‌ راپه‌رین. چالاکیه‌کانی به‌ره‌ی کوردستانی و شو‌رشی جه‌ماوه‌ریی کورد بووه هۆی ئەوه‌ی ئەم راپه‌رینه‌ له‌ که‌متر له‌ بیست پوژدا سه‌ربه‌که‌وئ.

٢-٢- پېشینه‌ی فه‌ره‌نگی

یه‌کێک له‌ هه‌وله‌ شوپێندانه‌ره‌کان له‌ ئاقاری زمان و ئەده‌بی کوردی له‌ شه‌سته‌کانی کوردستانی عیراقدا بریتی‌بوو له‌ کردنه‌وه‌ی به‌شی زمان و ئەده‌بی کوردی له‌ زانسته‌گی به‌غداد. شاعیرانی ناسراو و نوێخوازی کورد، گۆران و جگه‌رخوین، و هه‌روه‌ها لیکۆله‌ری ناوداری کورد، مامۆستا عه‌لاه‌دین

سه جادی و تیکۆشه رانی تری ئەم بواره وه کوو مه لا عه بدولکه ریم موده پریس ده وری به رچاویان له دامه زاناندنی ئەم به شه زانکۆیه دا گیرا. ئەم به شه بۆ یه کهم جار له سه رده می ده سه لاتی عه بدولکه ریم قاسم له سالی ۱۹۵۹دا له زانکۆی ئەده بیاتی زانستگهی به غداد کرایه وه و دواتر له ناوه پراستی هفتاکاندا دووهمین به شی زمان و ئەده بی کوردی له زانکۆی پهروه ردهی مامۆستایانی ئینی روشدی هه مان زانستگه دا دامه زرا.

جیا له توێژه رانی ناسراوی ئەم ئاقاره، زۆربهی لیکۆله ران و مامۆستایانی ئەم به شه و ناوه نده کانێ تری سه ر به زمان و ئەده بی کوردی له به غداد له هفتاکان و هه شتاکانی زاینیدا ده رچووانی ناوه نده ئاکادیمیکه کانێ سوؤقیه ت و ولاتانی تری بلۆکی رۆژه لاتی ئەو سه رده مه بوون. له م نیوه دا پنیسته ئاماژه بۆ ده وری به رچاوی به شی کوردۆلۆجی ئاکادیمی زانسته رۆژه لاتییه کانێ سه نته ترزبۆرگ بکه ین که له سالی ۱۹۵۹دا به هه ولی پروفیسۆر یوسف تۆریلی دامه زرابوو. میشل لیزنیرگ به وردی ئاماژه بۆ هه وه لکانی پروفیسۆر تۆریلی ده کات و پی وایه کوردۆلۆجی له سوؤقیه ت میراتیکی زیده ده وه له مهندی بۆ توێژینه وه کوردیه کان به جی هیشته که باندۆری له سه ر بارودۆخی ئەده بی و لیکۆلینه وه ئەده بییه کان له هه موو پارچه کانێ کوردستان دانا (۲۰۱۱: ۴۷۵). هه ر به و شیوه یه ش، فیلیپ کریینبرۆک ئاماژه ی بۆ کاریگه ریی کردنه وه ی ئەو به شه زانستییه له سه ر په ره پیدانی لیکۆلینه وه ی کوردی له شه ره کانێ تری سوؤقیه ت کردوه: «دواتر، به شی کوردۆلۆجی له دامه زراوه ی زانسته رۆژه لاتییه کانێ گریدرای ئاکادیمی زانسته کانێ سه نته ترزبۆرگ له به شی ئیراناسی جیا بووه وه و به شیوه ی سه ره بخۆ ده ستیدایه لیکۆلینه وه ی زمان، دیرۆک و فره هه نگی کوردان. به شی کوردۆلۆجی پاش دامه زرانی له سه نته ترزبۆرگ، له مۆسکۆ و ییریقان-یش کرایه وه» (کریینبرۆک و سپلیتر، ۱۹۹۲: ۱۶۵). ده رچووانی به شه گه لی تاییه ت به توێژینه وه ی زمان و ئەده بی کوردی ناوه نده ئاکادیمیکه کانێ سوؤقیه تی پیشوو روویان له زانستگهی به غداد کرد و ده ستیان دایه چالاکیی فیرکاری و لیکۆلینه وه ی زانستی.

یه کینکی تر له ناوه نده زانستی و فره هه نگییه کانێ هفتاکان - که له ئەنجامی ریکه وه تننامه ی ۱۱ی ئاداری ۱۹۷۰دا دامه زرا- کۆری زانیاری کورد بوو. ئەم ناوه نده ده ورێکی ئیجگار گرنگی له پیشکه وتنی توێژینه وه کوردیه کاندا هه بوو.

ئەم ناوەندە بە شیوەیەکی فەرمی لە رۆژی ٢٩ ئوتی سالی ١٩٧٠ کرایه‌وه و تا سالی ١٩٧٨ چالاکیی باشی نواند و لەم ریککەوتە بەدواوە تیپه‌لکیشی کۆری زانیاری عێراق کرا (مالپەری ئاکادیمیای کوردی)^١. لیکۆلەران، نووسەران و ئەدیانی گه‌وره و ناوداری کورد وه‌کوو مه‌سه‌وود مه‌مه‌د، شکور مه‌سته‌فا، هه‌زار، هه‌من، کامیل هه‌سه‌ن ئەلبه‌سیر و هتد له‌و ماوه‌یه‌دا به‌ شیوه‌ی چالاکانه‌ هاوکاری کۆری زانیاری کورد و به‌شه‌ زانکۆیه‌کانی زمان و ئەده‌بی کوردییان ده‌کرد. که‌سه‌یه‌تییه‌ ئاماژه‌بۆکراوه‌کانی سه‌ره‌وه‌ به‌هه‌ولی بیوچانی خۆیان توانیان له‌ ماوه‌ی که‌مه‌تر له‌ یه‌ک ده‌یه‌ له‌ رپی بلاوکردنه‌وه‌ی به‌ره‌مه‌کانی خۆیان و توێژه‌رانی دیکه‌وه‌، خه‌مه‌تیک‌ی زۆر پیشک‌ه‌ش به‌ زمان و ئەده‌بی کوردی بکه‌ن. ئەم به‌ره‌مه‌مانه‌ له‌ فۆرمی توێژینه‌وه‌گه‌لی ره‌سه‌ن له‌ ئاقاره‌کانی ریزمان، رینووس، وشه‌بژیری و وشه‌پۆزان، زمانناسی، ئەده‌بیات، فۆلکلۆرناسی، میژوونووسی و هه‌روه‌ها وه‌رگێرانی به‌ره‌مه‌ به‌رچاوه‌ کلاسیکه‌کانی نه‌ته‌وه‌کانی تر ئەنجام دران و بوونه‌ هۆی گه‌شه‌ و ده‌وله‌مه‌ندیی زمان و ئەده‌بیات و توێژینه‌وه‌کانی په‌یوه‌ست به‌ کوردستانناسی.

به‌ پێی ریکک‌ه‌وتنه‌نامه‌ی ئاداری ١٩٧٠، ده‌وله‌تی عێراق بۆ یه‌که‌م جار دانی به‌ مافی سیاسی و فه‌ره‌ه‌نگی کورداندا نا. هه‌ندئ له‌ ده‌سته‌که‌وته‌ فه‌ره‌ه‌نگیه‌کانی ئەم ریکک‌ه‌وتنه‌نامه‌یه‌ بریتیوون له‌ دامه‌زراندنی کۆری زانیاری کورد، چاپی به‌ربلاوی چاپه‌مه‌نی به‌ زمانی کوردی، په‌ره‌سه‌ندنی ویستگه‌ رادیویی و ته‌له‌فزیۆنییه‌کان، گه‌شه‌کردنی ناوه‌نده‌ زانستییه‌کان وه‌ک زانکۆی سلیمانی و دامه‌زراندنی یه‌کیه‌تی نووسه‌رانی کورد. گه‌ر چاویک به‌ ماده‌کانی ریکک‌ه‌وتنه‌نامه‌ی یانزه‌ی ئاداردا بخشین، تیده‌گه‌ین که‌ به‌شیک‌ی زۆریان ته‌رخان کراون بۆ مافه‌ زمانی و فه‌ره‌ه‌نگیه‌کانی گه‌لی کورد له‌ عێراق و بوورانه‌وه‌ی زمان و ئەده‌ب و فه‌ره‌ه‌نگی کوردی (که‌ندال و ئەوانی تر، ١٩٧٩: ١٩٤). له‌ هه‌فتاکاندا هه‌روه‌ها هه‌ندئ چالاکیی سه‌ره‌نج‌اکیش له‌ بواری فه‌ره‌ه‌نگی و رۆژنامه‌گه‌ریی کوردیدا به‌رپوه‌ چوو. بلاوکردنه‌وه‌ی رۆژنامه‌ی خه‌بات، ئۆرگانی فەرمیی پارتی دیمۆکراتی کوردستان، که‌ پیشتر له‌ سالی ١٩٦١دا به‌ فه‌رمانی عه‌بدولکه‌ریم قاسم داخراوو، ده‌ستی پینکرایه‌وه‌. هه‌روه‌ها رۆژنامه‌کانی ده‌نگی کوردستان، رزگاری و هه‌فته‌نامه‌ی رۆناهی له‌و ماوه‌یه‌دا بلاو بوونه‌وه‌.

^١ <http://kurdish-academy.com>

گۆران وەکوو نەریتی گۆرانی لە سەر کیشی پرگەیی و خۆمالی دارپێژراوە و لە لایەکی تریشەوه، لە زاراوەی ئەدەبی کلاسیکی کرمانجیی ناوەراست کەلکی وەرگرتوو. بە پای هەندی لە توێژەرانی، شیعری گۆران وەکوو خالی بەپە کگەپشتنی شیعری دوو شاعیری گەورەیی کوردی سەدەیی نۆزدەهەم، مەولەویی کورد و نالی، لە قەلەم دەدری. هەلبەت پێویستە ئاماژە بە وەش بکری کە پەوتی نوێیونەوهی شیعری تورکی بە دەستپێشخەریی بزوتنەوهی «فەجری ئاتی» و شاعیرانی نوێخواری وەک توفیق فیکرەت و هەروەها بزوتنەوهی شیعرییەکانی ئەدەبی پۆژئاوایی تاراوەیەک کاریگەرییان لە سەر شیعری گۆران داناوە.

هەندی لە لیکۆلەرانی وەکوو عێزەدین مستەفا رەسوول، گۆران بە شاعیریکی پیاویست دەزانن. مستەفا رەسوول سەرچەم سامانی ئەدەبی کرمانجیی ناوەراست تا ناوەراستی سەدەیی بیستەم بە ئەدەبی کلاسیکی کوردی ناوبردە دەکا. هەر بە هەمان شیۆهش سەرچەم وێژەیی گۆرانی و لە لووتکەیدا شیعری مەولەویی بە ئەدەبی رۆمانتیکی کوردی لە قەلەم دەدن. لە روانگەیی ئەووە ئەدەبی کوردی بە سەر سێ بەشی گەورەیی کلاسیزم (ئەدەبی کلاسیکی کرمانجیی ناوەراست و سەروو)، رۆمانتیزم (وێژەیی گۆرانی) و ریا لیزم (شاعر و چیرۆکی ناوەراستی سەدەیی بیستەم لە کوردستانی عێراق) دابەش دەکەن (مستەفا رەسوول، ۱۹۶۸). هەر بە هەمان شیۆه، مارف خەزەندەر لە نامەیی دوکتۆراکەیدا -کە پێشکەشی بەشی کوردلۆجی لە ئاکادیمیای پۆژەلاتناسیی سەنتیترزبۆرگی کردوو- لەسەر ئەو باوەرە پێ دادەگری کە زۆربەیی بەرەمه ئەدەبییەکانی ناوەراستی سەدەیی بیستەم تا حەفتاکان، خاوەن مۆرک و تاییەتمەندییەکی ریا لیزستین. ئەویش پێی وایە کە شیعری کوردی لە شەستەکاندا لە قوتابخانەیی ریا لیزمدا خۆی دەبینیتەوه (۱۹۶۷). هەلبەت دەگری لە روانگەییەکی دیکەوه شیعری نوێی کوردی بە رابەراییی گۆران لە کوردستانی عێراق و سواری ئیلخانیزادە لە کوردستانی ئێران بە رۆمانتیزمی نوێ ناوبەین؛ چونکە ریا لیزم وەکوو قوتابخانەییەکی ئەدەبی زیاتر لە دوو ژانری ئەدەبیی چیرۆک و شانۆنامەدا رەنگی داوەتەوه. ئەگەرچی لە شیعری نوێی کوردیدا هەست بە نواندنەوهی بنواتا ریا لیزستیەکان دەگری، بەلام ناکری بە شیعری ریا لیزستی ناویان لێ بەرین (سەجادی، ۱۳۷۸).

ئەو رەوتە شىعېرىيەى گۆران و ھاوړپېيانى خىستېانە رې، لەبەر چوار ھۆى سەرەكى نەتوانى لە گوتارى ئەدەبىدا روالەتى زال و گىشتگىر لە خو بگري: مەرگى گۆران لە سەرەتاي شەستەکاندا، بلاوبونەوھى چەندىن بەرھەمى شىعېرى لە فۆرمى کلاسىکدا، چالاکنەبوونى شاعىرانى نوځوازى شەستەکان، و ئامادەنەبوونى زەبىنەتى جەماوەر و کۆمەلگا بۆ وەرگرتنى فۆرم و شىوازى شىعېرى نوځ. ھەلبەت، لە ھەفتاگاندا ھەندى شاعىرى گەورەى دېکە لە کوردستانى باشووردا ناوبانگيان دەرکرد. بەو جۆرەى کاکەى فەلاح لە کتېبەکەيدا بە ناوى کاروانى شىعېرى نوځى کوردى (۱۹۸۰) باسى کردوو، شاعىرانىک و ھەکوو کامران موکرى، دىلان و بەختيار زېوەر لەو سەردەمدا، واتە لە کۆتايى شەستەکان و سەرەتاي ھەفتاگاندا، توانىيان پلە و پاھەيەكى بەرز لە شىعېرى کوردىيەى ئەو قۇناغەدا بۆ خۆيان دەستەبەر بکەن.

لە کۆتايى شەستەکان و سەرەتاي ھەفتاگاندا، چەندىن رەوتى گرنگى ئەدەبى لە شىعېرى نوځى کوردىدا سەريانھەلدا. توځەران روانگەى جىاجىيان سەبارەت بە ناساندن و پۆلېنەندىيەى ئەو رەوتە شىعېرىانە ئاراستە کردوو. ئەگەرچى چەندىن رېياز و رەوتى جۆراوجۆرى شىعېرى لە ھەفتاگان و ھەشتاگاندا سەريانھەلدا، بەلام ئېمە پيمان وايە دوو رەوتى گرنگى شىعېرى بە ناوھەکانى روانگە و کفرى لەچاو رەوتەکانى تر ھېندە گەشەيان بە خۆيانەوھ بىنى کە دەتوانرېن و ھەکوو دوو قوتابخانەى سەرەكى شىعېرى ئەو سەردەمە لە قەلەم بدرېن. يەكەم رەوتى ئەدەبىيەى گرنگ لەم قۇناغەدا برىتېيە لە قوتابخانەى روانگە کە شىرکۆ بېکەس، شاعىرى زۆر بەناوبانگى کورد، دامەزرېنەرى بوو؛ دووھم، قوتابخانەى کفرى کە لەتېف ھەلمەت ناسراوترىن شاعىرى ئەو رېيازەيە. لە خواروھەدا پاش ناساندنى ئەو دوو قوتابخانەيە ھەول دەدەين بەرھەمىكى ديارىکراوى ئەو شاعىرانە و ھەکوو نمونەى شىعېرى ئەو قوتابخانەگەلە شى بکەينەوھ و لە کۆتايىدا مۆرکى شىوازانسانەى ئەو بەرھەمانە بخەينە روو.

۳- پېشىنەى لىکۆلېنەوھ

ئەگەرچى ژمارەى سەرچاوەکان سەبارەت بە خويندەنەوھى شىوازانسانەى شىعېرى کوردى لە پاش ۱۹۷۰ بەگىشتى و شىعېرى کوردى لە باشوورى کوردستان بەتايەتى زۆر کەمە، بەلام ھەندى ھەولەى بەرچاوەتايەت لەم سالانەى دوایى

له‌وه‌بەستینه‌دا دراوه. ره‌خه‌کان سه‌باره‌ت به‌به‌ره‌مه‌می شیعی‌یی ئه‌وه‌دوو شاعیره‌ و خویندنه‌وه‌ی لایه‌نه‌جیا‌جیا‌کانی شیعه‌کانیان زیاتر له‌سه‌ر به‌ره‌مه‌کانی قو‌نا‌غی پاش سه‌ره‌له‌دان و بو‌و‌ژانه‌وه‌ی هه‌ر دوو قوتابخانه‌ شیعی‌یه‌که‌به‌ نه‌ج‌ام‌گه‌ش‌توون. به‌واتایه‌کی‌تر، له‌کاتی‌ک‌دا ژماره‌ی لیکدانه‌وه‌کان له‌باره‌ی به‌ره‌مه‌ شیعی‌یه‌کانی قو‌نا‌غی‌یه‌که‌می ئه‌وه‌دوو قوتابخانه‌یه‌زۆر که‌مه‌، به‌لام چه‌ندین لیک‌کۆ‌لینه‌وه‌ی ورده‌کارانه‌ له‌سه‌ر شیعی‌ی قو‌نا‌غی‌ دوایی ئه‌وه‌دوو شاعیره‌ نووسراوه.

ژماره‌ی لیک‌کۆ‌لینه‌وه‌کان له‌سه‌ر شیعی‌ی شیرکۆ زیاتر له‌خویندنه‌وه‌ی به‌ره‌مه‌می شاعیرانی هاوچه‌رخ‌ی‌تر. ئه‌گه‌رچی به‌شیک‌ی‌ زۆری نووسینه‌کان له‌سه‌ر شیرکۆ بیکه‌س و ته‌نانه‌ت قوتابخانه‌ی روانگه‌ه‌ش زیاتر تیشکیان خستۆته‌سه‌ر لایه‌نی سیاسی و کۆمه‌لایه‌تی ئه‌وه‌ره‌وته‌ شیعی‌یه‌ و که‌م‌تر ئاوریان له‌لایه‌نی ئه‌ده‌بی و شیوازی جوانناسانه‌ی شیعی‌ی شیرکۆ داوه‌ته‌وه‌؛ به‌لام هه‌ندی‌ تو‌ی‌ژینه‌وه‌ی باب‌ه‌تیانه‌ش له‌رواله‌تی ره‌خه‌ی ئه‌ده‌بیدا له‌سه‌ر به‌ره‌مه‌کانی ئه‌نج‌ام‌ دراوون. نموونه‌یه‌کی به‌رچاو، کۆمه‌له‌ و تاریک‌ی‌ نووسه‌ران و ره‌خه‌گرانی به‌ناوبانگی کورده‌که‌ له‌دوو‌تۆ‌ی‌ کتیبیک‌دا به‌ناوی تیر‌ژه‌کان و شیعی‌ی شیرکۆ بیکه‌س بلاو کراونه‌ته‌وه‌. هه‌ندی‌ له‌ناوه‌دیارانه‌ی له‌ره‌وتی ره‌خه‌کاری شیعی‌ی شیرکۆ‌دا به‌شداریان کردووه‌ بریتین له‌: شیرزاد حه‌سه‌ن، به‌ختیار عه‌لی، رێبین هه‌ردی و عه‌تا قه‌ره‌داغی.

نووسه‌ری ناسراوی کورد، به‌ختیار عه‌لی، له‌تو‌ی‌ژینه‌وه‌یه‌کی تیروته‌سه‌لدا له‌سه‌ر شیعی‌ی شیرکۆ بیکه‌س پێ‌ی‌ وایه‌ پرسیار له‌نه‌پینه‌کانی ئه‌زمونی شیرکۆ بیکه‌س پرسیاره‌ له‌میژووی شیعر و فه‌ره‌نگ و ته‌نانه‌ت ئه‌زمونی سیاسی کورد. به‌ختیار عه‌لی ده‌نووسی: «شیرکۆ بیکه‌س له‌به‌رده‌م ده‌رگای شیعی‌ی کوردیدا وه‌ستاوه‌... ئه‌م پیاوه‌ له‌کۆتایی شه‌سته‌کانه‌وه‌ ده‌ست پیده‌کات و له‌سه‌فه‌ری درێژی خۆیدا هیچ به‌به‌ستیک‌ی شیعی‌ی سه‌خت له‌سه‌ر رێگایدا نه‌وه‌ستاوه‌، به‌لام شیرکۆ له‌به‌رده‌م نه‌وه‌ شیعی‌یه‌کانی دوای خۆیدا به‌به‌ستیکه‌ که‌ برین و شکاندن‌ی کاریک‌ی ئاسان نییه‌» (۱۹۹۹: ۲۰). له‌به‌شیک‌ی‌ تری نووسینه‌که‌یدا تیشک ده‌خاته‌سه‌ر پێوه‌ندی نیوان میژوو و شیعر له‌به‌ره‌می شیرکۆ‌دا و ده‌نووسی: «شیرکۆ تا ئیستا نزیکترین ده‌نگه‌که‌ هه‌ناسه‌کانی میژووی ئیمه‌ له‌سه‌ر ریتیمیک‌ی شیعی‌ی ئه‌نووسیتته‌وه‌» (۳۲). هه‌روه‌هاش، رێبین

هەردی لە وتاریکدا بە ناوی «سەرھەڵدان و ھەرھەسەپێنانی وێنەی باوک لە شیعری شێرکۆ بیکەسدا» پێی وایە دەکرێ سەرھەم بەرھەمی شیعری شێرکۆ بیکەس بەسەر دوو قۆناغی جیاوازدا دابەش بکری کە بریتین لە قۆناغی پێش ھەرھەسەپێنانی شۆرشێ کورد و قۆناغی پاش ئەو. لێرەدا مەبەست لە ھەرھەس پروداوە سیاسییەکانی ۱۹۷۵-ە کە نسکۆ و کارەساتی لیکەوتەو. لەم پرۆانگەو، سێ دیوانی تریفە ی ھەلبەست، کە ژاوەی گریان و من تینۆتیم بە گێر دەشکی دەکەوێنە خانە ی قۆناغی یە کە مەو (۱۹۹۹: ۱۷۷).

ھەندیک لە بەرھەمەکانی شێرکۆ بیکەس، لەوانە دەر بەندی پەپوولە، بۆننامە و رەنگدان زۆرتر بوونە تە جێی سەرنجی لیکۆلەرەن و بە پێی پرۆانگە ی جۆراو جۆر لێیان کۆلراوە تەو؛ بۆ نموونە، لە سەر دیوانی رەنگدان- ی شێرکۆ بیکەس چەندین توێژینەو ی جیا جیا ئەنجام دراو و ھەر کامیان لە پرۆانگە ی کەو رەھەندیکی ئەو شیعەرە یان خستۆتە بەر باس و لیکۆلینەو. لوقمان رەئووف لە وتاری «سیمۆلۆژیای رەنگ لە شیعری شێرکۆ بیکەسدا: دیوانی رەنگدان بە نموونە» باس لەو دە کات کە شاعیر بە شیوہ یەکی بەربلاو کەلکی لە رەنگ و بەتایبەت رەنگەکانی سوور و شین و رەش وەرگرتوو و ھەست و سۆزەکانی بە رەنگ نەخشان دوو. ھەر وەھا دەنووسی «ناوانی دیوانیک بە رەنگدان لە خۆو نییە و نەبوو، بەلکۆو پێوئندیەکی راستەوخۆی بە ژینگە و لایەنی دەروونی و رۆشنییری و کۆلتووری و ھتد ھەبوو» (رەئووف، ۲۰۱۷: ۴۸۰). لە لایەکی تر وە ئاسۆ جەبار لە لیکۆلینەو یە کدا لە سەر قەسیدە ی رەنگدان، تیشکی خستۆتە سەر لایەنی مەعریفی و بوونناسانی ئەو شیعەر و چۆنیەتی کە لکۆرگرتنی شاعیر لە بنەما و ھونەرە مۆدێرنیستیەکان بە مەبەستی ئاراستە کردنی ناوئاخنی شیعەرە کە بە چەشتیکی ئەدەبی و لە ھەمبەر تەوژمی مۆدێرنی تەدا (جەبار، ۲۰۰۲). ھەر وەھا توێژەرانیکی تر وە کوو عەتا قەرە داغی (۲۰۰۲) و ریبوار سیوہ یلی (۲۰۰۳) لە سەر شیعری شێرکۆ بە گشتی و بەتایبەت قەسیدە ی رەنگدان توێژینەو یان بلأو کردوو تەو.

لوقمان رەئووف لە وتاری «وشە ی فەرھەنگی لە شیعەرەکانی شێرکۆ بیکەسدا» پەرژاوە تە سەر ئەو و شانە ی گەرچی رەسەنی کوردین بەلام ماناکیان بۆ زۆر بە ی خوینەرەن روون نییە و شێرکۆ بە مەبەستی زیندوو کردنەو یان بە کاری ھیناون (۲۰۱۶). ھەر وەھا لە وتاری «یاخیوون لە شیعەرەکانی شێرکۆ بیکەسدا:

دیوانی ئیستا کچیک نیشتمانمه به نمونه» باسی جۆره‌کانی یاخیوونی کردووه و یاخیوون له دهسه‌لاتی سیاسی و گه‌نده‌لی به به‌رچاوترین جۆری یاخیوونی نیو ئهم دیوانه ناو ده‌با. له‌م باره‌وه ده‌نوسێ: «یاخیوونه‌که‌ی شیرکۆ یاخیوونی پۆزه‌تیشن، به‌و مانایه شیرکۆ له پیناو باشبووندا یاخی بووه، نه‌ک رق لیبونه‌وه و دژایه‌تیکردن» (ره‌ئووف، ۲۰۱۶).

هه‌روه‌هاش ده‌توانین ئاماژه‌ بو ناونیشانی هه‌ندی له وتاره‌کانی تری ره‌ئووف و هاوکارانی بکه‌ین که هه‌ولیان داوه به که‌لکوه‌رگرتن له چه‌مک و بوچوونه ره‌خنه‌یی و تیۆریکه‌ هاوچه‌رخه‌کان هه‌ندی لایه‌نی دیاری شیعی شیرکۆ بیکه‌س شی بکه‌نه‌وه. هه‌ندی له‌و وتارانه بریتین له: «بنه‌ما و پیکهاته‌ی په‌خشانه‌شیعی: شیرکۆ بیکه‌س وه‌ک نمونه» (ره‌ئووف، ۲۰۱۳)، «گوتاری پۆلیفۆنی له ده‌قه و‌الاکانی شیرکۆ بیکه‌سدا» (عومه‌ر حه‌سه‌ن و ره‌ئووف، ۲۰۱۵) و «کارنامه‌ی ناونیشان له ده‌قه و‌الاکانی شیرکۆ بیکه‌سدا» (ره‌ئووف و محه‌مه‌د عه‌لی، ۲۰۱۵). شادان قادر حه‌سه‌ن له کتیبی بزوتنه‌وه‌ی روانگه و شیعی نوێ کوردی پیی وایه مۆرکی جیاکه‌ره‌وه‌ی قوتابخانه‌ی روانگه له گه‌ریانه ئه‌ده‌بییه‌کانی تری ئه‌و سه‌رده‌مه بریتییه له گرنگیدانی زۆر به ته‌کنیکه ئه‌ده‌بییه‌کان (۲۰۰۵: ۹۶). کتیبی سیماکانی پۆستمۆدێرنه له ئایدیای شیعی شیرکۆ بیکه‌سدا (۲۰۱۱) یه‌کیکی تر له توێژینه‌وه‌کانی ره‌ئووف لوقمانه له پێوه‌ندی له‌گه‌ل خوێندنه‌وه‌ی شیعه‌کانی شیرکۆ بیکه‌سدا. له لایه‌کی دیکه‌وه، ته‌باری و ئه‌وانی تر تیشکیان خستۆته سه‌ر ره‌نگدانه‌وه‌ی لایه‌نی کۆمه‌لایه‌تی به‌ره‌مه‌کانی شیرکۆ بیکه‌س و «ئازادی»یان وه‌ک بنواتایه‌کی فره‌پات و شیعه‌کانیان به‌ ئاوپینه‌ی بالانۆینی ژان و نه‌هامه‌تی و گرفته‌کانی کۆمه‌لگای سه‌رده‌می شاعیر ناوبرده کردووه (۱۳۹۵: ۱۲). سه‌باره‌ت به‌ خوێندنه‌وه‌ی شیعه‌کانی له‌تیف هه‌لمه‌ت هه‌ندی لیکۆلینه‌وه‌ی زانکۆیی و وتار ئه‌نجام دراون. هاوژین سلویه عیسا له نامه‌ی دوکتۆراکه‌یدا به‌ ناونیشانی ره‌هه‌ندی ده‌روونی له شیعه‌کانی له‌تیف هه‌لمه‌تدا - که سالی ۲۰۱۲ پێشکه‌شی زانکۆی کۆیه‌ی کردووه - هه‌ولێ داوه خوێندنه‌وه‌یه‌کی ده‌روونناسانه له شیعی له‌تیف هه‌لمه‌ت ئاراسته‌ بکات. ئه‌و له‌م پیناوه‌دا سه‌ره‌تا به‌شه پیکه‌ینه‌ره‌کانی خودی مرۆیی و ئاسته‌ جیاجیاکانی ناگایی مرۆیی له روانگه‌ی تیۆرییه کلاسیکه‌ ده‌روونناسانه‌کانه‌وه ده‌خاته به‌ر باس و لیکۆلینه‌وه و پاشان هه‌ول ده‌دات زۆربه‌ی واتا تاکه‌که‌سی و ره‌هه‌نده‌ ده‌روونیه‌کانی شیعی له‌تیف

هه‌لمه‌ت ده‌ستنیشان بکات. سامان عیزه‌دین له نامه‌یه‌کی ماستی‌ردا به ناو‌نیشانی بنیاتی هونه‌ری له شیعره‌کانی له‌تیف هه‌لمه‌تدا - که پیشک‌ه‌شی زانکۆی به‌غدادی کردوو- به پیچ‌ه‌وانه‌ی توژی‌ینه‌وه‌ی پیشوو، تیشکی خستۆته‌سه‌ر زمان و وینه و شیوازی هونه‌ری شیعی له‌تیف هه‌لمه‌ت، واته‌ئه‌م توژی‌ینه‌وه زیاتر له‌فۆرمی‌ئه‌و شیعرانه‌کۆلیوه‌ته‌وه و هه‌ولێ داوه‌ته‌کنیکه‌ئه‌ده‌بییه‌کانی ئه‌و شیعرانه‌ده‌ستنیشان بکات که مۆرکیکی نو‌یخ‌وازان‌یه‌ان به‌خشیوه‌ته‌شیعی شی‌رکۆ‌بینک‌ه‌س (۲۰۰۷).

سه‌باره‌ت به‌قوناغی‌یه‌که‌می شیعی له‌تیف هه‌لمه‌ت، ئاوات محمه‌د پیتی وایه‌ دیوانی‌خوا و‌شاره‌بچکۆله‌که‌مان - که به‌یه‌که‌م به‌ره‌می‌گرنگی‌قوتابخانه‌ی کفری‌داده‌نری- له‌رووی‌زمانی‌ئه‌ده‌بییه‌وه‌گه‌یشتوو‌ته‌لووتکه‌و ده‌لیت: «ئه‌و زمانه‌شیعرییه‌ی له‌تیف له‌خوا و‌شاره‌بچکۆله‌که‌مان په‌نگر‌ژی‌یی کردبوو، بایه‌خدا‌ن بوو به‌جوانکاری‌یه‌ده‌رپرین له‌وینه‌ی شیعی تازه‌دا که له‌سه‌ر بنه‌مای‌مامه‌له‌یه‌کی‌جیاواز له‌گه‌ل‌و‌شه‌دا دروست بوو» (۱۹۹۴). ئه‌و پیتی وایه‌ که ئه‌و زمانه‌شیعرییه‌ی له‌تیف هه‌لمه‌ت تا کۆمه‌له‌شیعی ئه‌م‌رووباره‌وشک‌ناکات‌دریژه‌ی‌هه‌بوو. عه‌لی‌تاهیر به‌رزنجی له‌وتاریک‌دا به‌ناو‌نیشانی «نه‌رگسییه‌ت‌یه‌ان‌خود له‌شیعی له‌تیف هه‌لمه‌تدا» پیتی وایه‌ ئه‌گه‌رچی به‌شیکی‌زۆری شیعی کوردی زیاتر گرنگایه‌تی به‌بابه‌تی کۆمه‌لایه‌تی و کیشه‌کانی داوه، به‌لام له‌به‌شیکی شیعره‌کانی له‌تیف هه‌لمه‌تدا خود به‌رجه‌سته‌کراوه‌ته‌وه و به‌کاره‌ینانی‌جیناوی‌یه‌که‌م که‌سی‌تا‌ک‌وه‌کوو‌تاقه‌پیرسۆنای سه‌ره‌کی شیعی، ده‌وری‌گرنگی‌گیراوه له‌ده‌وله‌مه‌ندکردنی شیعی هه‌لمه‌ت له‌م‌رووه‌وه (تاهیر به‌رزنجی، ۲۰۰۲).

۴- چوارچۆیه‌ی تیۆریک

۴-۱- شیوازی‌ناسی

چوار قوتابخانه‌ی گرنگی شیوازی‌ناسی هاوچه‌رخ بریتین له‌شیوازی‌ناسی‌وه‌سفی، شیوازی‌ناسی‌پینک‌هاتنی، شیوازی‌ناسی‌ئه‌رک‌خ‌وا‌ز و شیوازی‌ناسی‌پینک‌ه‌ته‌خوا‌ز. دامه‌زری‌نه‌ری شیوازی‌ناسی‌وه‌سفی‌شارل‌بالی‌ی‌سویسری، له‌قوتابیان‌ی فی‌ردینان‌دوسوسوره‌که‌به‌بنیاتنه‌ری شیوازی‌ناسی‌نو‌ی‌ده‌ناسریت. شیوه‌ی‌کاری

بالی بهم چه شنهیه که رسته و کزوشه و وشه هاوواتاکان پیکه وه به راورد ده کات و به و نه نجامه ده گات که ناوهرۆکی ئەمانه ئەگه رچی وه کوو یه کن به لام له پرووی ههست و سۆزوه جیاوازن. شیوازناسیی پیکهاتنی که به شیوازناسیی تاکه که سیش ناسراوه، به پیچه وانه وه به دواي هۆکاره کانی پیکهاتنی شیوازی که سه کیدا ده گه پريت. لیۆ ئیسیپتیزیرای ئالمانی به دانهری ئەم شیوازه له قه له م ده دریت. شیوازناسیی ئەرکخواز به ئاوردانه وه له زمانناسیی ئەرکخواز، ئەرکی زمانی ده قه که تاوتوی ده کات. به پیتی ئەم شیوازه، زمانی ئەدهبی وه که چه شتیکی زمان، ئەرکیکی تاییه تی ههیه که له وانیه ئافرانندی جوانی یان کارتیکه ری و باندۆری لی بکه و پته وه. باسی سه ره کیی شیوازناسیی پیکهاته خوازیش ئەوهیه که هیچ پاژیک به تاقی ته نیا واتادار نییه، به لکوو پاژ و هیمانه کانی هه ره ده قتیکی ده بی له پنه نندی له گه ل پاژه کانی تردا و به گشتی له گه ل کووی به ره مه که دا له بهرچاو بگیدردی (شه میسا، ۱۳۷۴: ۱۱۸-۱۲۹).

له نیو توپژه رانی هاوچه رخی ئیراندا که سانیک وه کوو به هار، مه حجوب، خه تیسی، زهرینکووب، شه فیعی که دکهنی، ئیختیار، عیادیان، شه میسا، سه مه ره، میرسادی و پوورنامداریان له مه ر شیوازناسی و شیوهی تاوتویکردنی شیوازناسانهی ده قه ئەده بییه کان بیر و بوچوونی خویمان ده بریوه. شیوهی رووبه روو بوونه وهی ئەم توپژه رانه له گه ل ده قدا له هه ندی ره هه نده وه وه کوو یه که و له هه ندی لایه نی تریشه وه زور جیاوازه. ئەم خالانهی خواره وه، ئەو هیمانه هاو به شانن که ئەم توپژه رانه له خویندنه وهی شیوازناسانهی ده قتیکی ئەده بی و زمانیدا سه رنجیان ده دنه نی: ۱. هزر و بیر و روانگه؛ ۲. ههست و که سایه تی دانهر؛ ۳. وشه بژیری؛ ۴. چۆنیه تی ده برین و شیوهی به کارهینانی زمان؛ ۵. بابهت و واتا و دارشتنی هونه رییان؛ ۶. یه کیه تی فۆرم و ناوهرۆک؛ ۷. ته بایی نیوان تاییه تمه ندییه زمانی و هیمانه واتاییه کان؛ ۸. درکه و خوازه؛ ۹. به ستینی بژهیی؛ ۱۰. لادان له زمان و رپسا ئاسایی و لۆژیکیه کانی (ئیرانزاده، ۱۳۹۰).

۲-۴- شیوازناسی له روانگهی سیروس شه میساوه

شه میسا به مه بهستی خویندنه وهی شیوازناسانهی ده قتیکی ئەده بی، ده قه که له

سێ ئاستدا تاوتوی ده کات که بریتین له: ئاستی زمانی، ئاستی هزری و ئاستی ئە دەبی. «شیوهیهکی خویندنه وهی شیوازاناسانه، تاوتویکردنی بهستینی بچووکه^۱ و بریتیه له تاوتویکردنی شیوازاناسانهی شیعر یان کورته چیرۆک و هتد؛ له بهرامبهردا، بهستینی مهزن^۲، خویندنه وهی شیوازاناسانهی هه موو بهر هه مه کانی شاعیر یان نووسهر، یان قوناغ، یان ژانریکی ئە دەبی ده گریته بهر» (شه میسا، ۱۳۷۴: ۱۶۱).

۴-۲-۱- ئاستی زمانی

ئهم ئاسته بۆخۆی به سه ر سێ لقی ده نگناسی، وشه ناسی و پرسته ناسیدا دابه ش ده ییت.

یه که م: ئاستی ده نگ یان شیوازاناسیی ده نگه کان

ئهم ئاسته - که ئاستی ئاوازی (مۆسیقای) شی پی ده گو ترئ- ئاو پر له دوو لایه نی ده قه که ده داته وه: ۱. ئاوازی ده ره وه (ههروه ها پاله کی)، واته کیش و سه روا و پاش سه روا؛ ۲. ئاوازی نا وه وه، واته جوانکاریه بێژه ییه کان وه ک جۆره کانی هاوشیوه، جۆره کانی دووپاته، جۆره کانی سه جع و هتد.

دووهم: ئاستی وشه یی یان شیوازاناسیی وشه کان

له م ئاسته دا تیشک ده خرپته سه ر شیوه ی وشه بژیری، به رفراوانیی هه ندئ له وشه کان، وشه بیانیه به کاره یئرا وه کان، ئارکائیس م، وشه هاوواتاکان و هتد. «جار وایه هه ندئ وشه له به ره مه می که سیکدا سه رنجرا کیشه و ئە مه ده توانئ له دیار یکردنی شیوازی که سه کیدا یارمه تیده ر بیت» (۱۵۴).

سێیه م: ئاستی پرسته یی یان شیوازاناسیی پرسته

له م ئاسته دا ئاو پر له پرسته کان له رووی ته وه ره ی هاو نشینی، کورت و درپژئی، شیوه و شوینی جیگرتنی پاژه کانی پرسته، جۆره کانی کردار ده درپژه وه.

۴-۲-۲- ئاستی ئە دەبی

له م ئاسته دا سه رنج به م لایه نانه ده درئ: فره پاتی ئه وه وشانه ی له واتای مه جازیدا به کار هینرا ون؛ زانستی پرو نپژئی، وه ک شو به اندن، خوازه، هیما و درکه؛ جوانکاری و اتایی وه کوو پۆشین، پیکه وه گونجان، تیلنیشان و به گشتی

1 micro-context.

2 macro-context.

زمانی ئەده‌بی و لادانه هونه‌رییه‌کان و داهێنان له زماندا.

۴-۳-۳- ئاستی هزری

ئەم ئاسته‌ باس له‌وه ده‌کات که به‌ره‌مه‌میک ده‌ره‌هه‌ستخووازه‌یه یان به‌ره‌هه‌ستخووازه، شادیکخووازه‌یه یان که سه‌رخووازه، هزرخووازه‌یه یان ئەوینخووازه و سوڤیگه‌رانه؟ گه‌لو بانگه‌شه بوچ روانگه و ریبازیک ده‌کات؟ ئاخو دانه‌ره‌که‌ی نیشتمانپه‌روه‌ره یان مه‌زه‌به‌ی، گه‌شبه‌یه یان په‌شبین؟ بوچوونی سه‌باره‌ت به‌هه‌ندی پرسی وه‌ک ئەوین، ئاشتی، ئازادی، مه‌رگ، ژیان و هتد چیه‌؟ و هه‌ندی پرسی تری له‌م چه‌شنه.

شیاوی ئاماژه‌یه ئەو بابه‌تانه‌ی له‌ باسی تاوتوێکردنی ده‌قیکی ئەده‌بیدا خستمانه‌ روو، ته‌نیا وه‌کوو نمونهن و دیاره به‌ سه‌رنجدان به‌ ده‌ق، قوناغ و ژانره ئەده‌بیه‌ جیا‌جیا‌کان، شیوه‌ی شیوازناسیه‌که جیاواز ده‌بیت. هه‌روه‌ها پینوسته سه‌رنج به‌م خاله‌ گرنگه‌ بدریت که هه‌موو تایه‌تمه‌ندییه‌کان بایه‌خی شیوازناسانه‌یان نییه. تایه‌تمه‌ندیی ئەده‌بی، ئەو تایه‌تمه‌ندییه‌ چه‌ندپاته‌ یان نااسایانه‌ی تایه‌ت به‌ دانهریکی دیاریکراون، که یان سه‌رنجی خوینه‌ری وردبین بو‌لای خو‌یان راده‌کیشن، یان له‌ دووتویی ده‌قه‌که‌دا شاراوون و شیوازناس به‌ دوای دۆزینه‌وه‌یاندا‌یه (شه‌میس، ۱۳۷۴: ۱۵۸-۱۵۹).

شه‌میس له‌ به‌ره‌مه‌میک تریدا باس له‌ چوار ئاستی جیا‌جیا‌ی شیعر ده‌کا و به‌ره‌مه‌می شیعی به‌ گویره‌ی ره‌هه‌نده‌کانی کاریگه‌ریتی، ئەده‌بیه‌ت، زمان و ده‌ربهرین به‌سه‌ر چوار ئاستدا دابه‌ش ده‌کات که بریتین له‌:

۱. ئەوانه‌ی که هه‌ر چوار لایه‌نه‌که‌ی سه‌ره‌وه‌ی تیدا‌یه‌؟
۲. ئەوانه‌ی که کاریگه‌ر و ئەده‌بین به‌لام زمانه‌که‌یان هونه‌ری نییه‌؟
۳. ئەوانه‌ی که ئەده‌بی نین به‌لام ده‌ربهریتی هونه‌ریان هه‌یه‌؟
۴. ئەوانه‌ی که هه‌م نائه‌ده‌بین و هه‌م ده‌ربهرینه‌که‌شیان نا‌هونه‌رییه (۱۳۷۵: ۳۷۴).

۵-۱- ناساندن

شیرکو بیکه‌س، جیاواز له‌ بنه‌ما شیوازناسانه‌کانی گوتاری زالی ئەده‌بیی ئەو سه‌رده‌مه‌ و به‌ دوور له‌ بنه‌واشه‌ مه‌عریفیه‌کانی دوو قوتابخانه‌ی کفری و هه‌ولێر، هه‌ولێ دامه‌زراندنی په‌وتیکی نو‌یی له‌ شیعی کوردیدا دا که به‌ قوتابخانه‌ی

پروانگه ناسراوه. پروانگه له کوټاییی شهسته کاندای سهرهه لدهدا، به لام به یاننامه که ی به شیوهی فهرمی له ۱۹۷۰/۴/۲۵ دا به واژوی شیرکو بیکهس، حسین عارف، کاکه مه م بوټانی، جه مال شارباژی و جه لال میرزا که ریم له پوژنامه ی هاوکاریدا بلاو ده کرپته وه. پاشان ههر له و روژنامه یه دا بو ماوه ی چوار سال گو شه یه ک به ناوی «پروانگه، یاران و نه یاران» کرایه وه که تپیدا نووسه ران و ره خنه گران دانوستانیکی ره خنه ییان له سه ر پتویستی گوټانکاری له ئەده بی کوردیدا هینایه ئاراوه. هه ندی له و ناوه دیارانیه ی به شدارییان له و نووسینانه دا ده کرد، بریتیبوون له شیرکو بیکهس، حسین عارف، سه لاج شوان و کاکه مه م بوټانی.

بزووتنه وه ی ئەده بیی پروانگه، به به راورد له گه ل بزواته ئەده بییه کانی تری ئه و سه رده مه یه کگرتووتر و کاریگه رتر ده رکه وت. ئەم بزواته ره نگو روویه کی ته واو خودئاگا و جیاوازی هه بوو. خودئاگا له و رووه وه که تاقه ره وتیک بوو له جفینه جوړبه جوړه کاندای ده ستی دایه بلاو کردنه وه ی به یاننامه کانی خو ی، و جیاواز له و پروانگه وه که له لایه که وه دابرا نی خو ی له نه رپته کونه ئەده بییه کانی شیعی ر کوردی به راشکاوی پیشان ده دا و له لایه کی دیکه وه خو ی نه ک ههر وه ک درپژه پیده ر، به لکوو ته واو که ری نه رپتی ئەده بیی گوټان ده زانی (سه جادی، ۱۳۹۴). ئەم ره وته به دوا ی ئەوه وه بوو سه رنجی گشتیی خه لک بو واتای سه ره کی شیعی رابکیتشی و خو ی وه کوو دژکاری قوتابخانه ی کفری پیناسه نه کرد، به لکوو درپژه ی به ره وتی شیعی ری گوټان دا. شیرکو بیکهس له م پیناوه دا کومه له شیعی ره کانی کاوه ی ئاسنگه ر (۱۹۷۱)، من تینویتییم به گر ده شک ی (۱۹۷۴)، کازیوه (۱۹۷۸) و ههروه ها شانۆنامه ی هونراوی ئاسک (۱۹۷۸) ی له سه ر رپبازی پروانگه بلاو کرده وه. کاریگه رییه کانی قوتابخانه ی پروانگه به سه ر چالاکییه ئەده بی و فهره هنگییه کانی ئه و سه رده مه وه ههر زوو به ته واوه تی هه ست پیده کرا و جوړه گو ر و تینکی زوری به خشییه جمو جو وله رو شنیرییه کانی ئه و سه رده مه.

شیرکو وه کوو دیارترین دهنگی قوتابخانه ی پروانگه له لایه ن ره خنه گران و لایه نگرانیه وه به پاشای وشه، سوټانی خه یال، ئیمپراتوری شیعی ر ده ریای مرواری ناودیر کراوه. شیرکو بیکهس خاوه ن زیاتر له چل به ره مه می ئەده بییه. هه ندیکیان بریتین له: که ژاوه ی گریان، دوو سروودی کیوی، شای شه هید،

ته متومان، دال، دهر بهندی په پووله، یادداشتی ماکه ویکسی په شپوش، میږگی زام میږگی هه تاو، بونامه، خاچ و مار و روژزمیری شاعیری، نسی، ژن و باران، پهنگدان، پیاوی له دارستیو، پایزه میوان، گورستانی چراکان، سرووده بهردینه کان، حه فتا په نجه ره ی گه روک، ملوانکه، تۆ ته توانی به قومی ماچ بمخه یته وه هه لقلین و ئیستا کچیک نیشتمانمه.

۵-۲- نمونهی شیعری

من تینو یتیم به گپر ته شککی

ئاوم... ئاوم / ئاوی تینووم... / سه چاوه کهم له ده می شه ویکسی سو یردا / هه لئه قولی / جیپی شه پۆلی خنکای / خو ی هه لئه گری. / ئاوی تینووم... / رووباری ئاواتی ماندووی رووه زه ریا... / سه ره له گرتووم- / به ژر پردی شه هیدی نوساله و / سبه ییندا... تیه په یرم / روخی خویناوی خو م ته سپرم.

ئاوی تینووم / هه تا سه ر به ره و خوار برۆم / تا ده موچاوی غه رییم / له ریگهی دوورتر بشۆم / له تینو یتیم ته خور یته وه و... خو م هه ر تینووم! / هه تا دریژتر بیمه وه... / هه تا باوهش بو داها تووم بگرمه وه، / بواری ترسم... / له چاوی مه له وانه پیره کانا / قولتر ته بی... / هاژه ی گه رووم... له گوپی که شتیه وانه / کوره کانا... به گورتر و خورتر ته بی.

ئاوی تینووم. / جوگه یه کم... له که نارما خه م شین ته بی / ئازار ته پروی و گول ده رئه کا / چل تاجی گپر له سه ر ته کا / خوین بولبوله و بو ی ته خوینی. / ئاوی تینووم... / خه م خو رکی خو یی زامه کانم... ته مخواته وه!. / پیستی قلیشاوی دیمی / له شی وه رزی ساله کانم... ته مخواته وه... / من... فرمی سکم... چاوه کانم ته خواته وه!.

من... گریانم... پیکه نینم ته خواته وه!. / گو می بیده نگیم... هاواری چه مه کانم ته خواته وه!. / پرسه کانی حوزه یرانم، / جه ژنه کانی مانگی مارتیم ته خواته وه! / ئاوی تینووم... / من تینو یتیم ته مخواته وه / شپزه ییم... دلناییم هه لئه مژی. / هه ناسه م... سییم هه لئه مژی. / برینه کانم... جی سی ساغم ساپیژ ته که ن. / زیندانه کانم: رووناک ی هه لئه هینجن

گوناهه کانم... نوپیژ ته که ن. / شه وه کانم روژوو ته گرن!. / ئاوی تینووم [...]

(٢٠٠٢ : ٢٧٧-٢٨٦)

٥-٣- شیکاری شیوازسانه

٥-٣-١- ئاستی زمانی

ئه‌گه‌رچی له سه‌ره‌تادا شیوازی زمانی شیعی گۆران کاربگه‌ری له سه‌ره‌تادا یه‌که‌م به‌ره‌مه‌کانی شیرکۆ وه‌کوو به‌ره‌مه‌ سه‌ره‌تاییه‌کانی قوتابخانه‌ی پروانگه‌دا هه‌ست پنده‌کری، به‌لام دواتر گۆرانکاری به‌سه‌ردا هات. له ئاستی زمانی تهنانه‌ت خودی شیرکۆش پینی وایه‌ شیعه‌کانی له سه‌ره‌تادا له پووی زمانی هه‌و هاشوپیوه‌ی شیعه‌کانی گۆران و پیره‌مێرد و هه‌ردی بووه‌ و پاش قوتابخانه‌ی پروانگه‌ بوو که گۆرانی به‌سه‌ردا هات (١٣٨٦ : ٤٧). به‌واتایه‌کی تر، جیاوازییه‌کی ئه‌وتۆ له نیوان شیوازی زمانی دوا به‌ره‌مه‌کانی گۆران و تریفه‌ی هه‌له‌به‌ستدا نییه‌، که یه‌که‌م دیوانه‌ شیعی چاپکراوی شیرکۆ بیکه‌سه‌، به‌لام له دیوانی من تینویتییم به‌گه‌ر ده‌شکیدا - که پاش تاقیکردنه‌وه‌ی چه‌ندین ئه‌زموون و بلاوکردنه‌وه‌ی هه‌ندی دیوانی تر ئاراسته‌ی کرد- شیوازی راسته‌قینه‌ی شیرکۆ ده‌رده‌که‌وی و قوتابخانه‌ی پروانگه‌ توانی مۆرکیکی سه‌ره‌خۆ بو‌خۆی ده‌سته‌به‌ر بکات.

تایه‌تمه‌ندییه‌کی تری شیعی شیرکۆ له‌م پووه‌وه‌ بریتییه‌ له‌ فره‌پاتبوونی ئه‌و وشانه‌ی هه‌لگری واتای پاله‌کین؛ به‌چه‌شنی که بیجگه‌ له‌ مانای قامووسی وشه‌کان، زیاتر لایه‌نی زهینی و باری فره‌ه‌نگی وشه‌کان به‌رجه‌سته‌کراونه‌ته‌وه‌. له‌ لایه‌کی تره‌وه‌، پانتای به‌رفراوانی جوگرافیای کوردستان به‌هه‌موو ناوچه‌ و زاراوه‌کانیه‌وه‌ له‌ چه‌شنی وشه‌بژیری شیعی شیرکۆدا ره‌نگی داوه‌ته‌وه‌. هه‌ر بۆیه‌ش زیاتر له‌ هه‌ر شاعیریکی تر هه‌ولی داوه‌ که‌لک له‌ وشه‌ و ده‌سته‌واژه‌ی سه‌ره‌جم زاراوه‌ و بنزاراوه‌ کوردیه‌کان وه‌ربگه‌ری. هه‌روه‌هاش، ژماره‌ی وشه‌ کۆنباوه‌کان له‌ شیعی شیرکۆدا له‌چاو شاعیرانی تر زۆرتره‌. بیجگه‌ له‌مانه‌ش، به‌کاره‌ینانی وشه‌ی په‌سه‌نی که‌مپاته‌ بو‌ به‌رده‌نگی نوخبه‌ و بژارده‌ لایه‌نیکی تری ئاستی زمانی شیعی قوتابخانه‌ی پروانگه‌یه‌ و ئه‌م تایه‌تمه‌ندییه‌ش بووه‌ته‌ هۆی ئه‌وه‌ی خوینه‌ری ئاسایی شیعی شیرکۆ ناچاره‌ له‌ نیو فره‌ه‌نگه‌کاندا به‌ دوا‌ واتای وشه‌کاندا بگه‌ری.

٥-٣-٢- ئاستی ئه‌ده‌بی

دیوانه سه‌ره‌تاییه‌کانی شیرکۆ که متر ئەده‌بیه‌تیان تیدا به‌دی ده‌کری و ته‌نانه‌ت له‌هه‌ندی شیعری ئەه و قۆناغه‌شدا به‌شیوه‌یه‌کی راسته‌وخۆ هه‌ندی گوتهی دروشمئاسا ده‌رده‌خات و له‌هه‌ندی شوینی تردا ته‌نانه‌ت له‌په‌ند و ئامۆژگاریش نزیک ده‌بیته‌وه که له‌شیوازی رۆمانتیکی ساکار نزیکیان ده‌کاته‌وه. ئەم په‌وته له‌دیوانی من تینویتییم به‌گه‌ر ده‌شکیدا گۆرانی به‌سه‌ردا هات و شیعره‌کانی پاش ئەم قۆناغه‌ بایه‌خی زیاتریان دایه‌ ئەده‌بیه‌ت و پیکهاته‌ی هونه‌ری. له‌به‌شیکێ زۆری شیعره‌کانی شیرکۆ بیکه‌سدا، گه‌رنگایه‌تی و بایه‌خی خه‌یال مۆرکی به‌رچاوی به‌ره‌مه‌کانی پیکه‌هه‌نین. هه‌روه‌هاش، به‌جوانیناسانه‌کردنی لایه‌نه‌کانی ژبانی رۆژانه و ته‌نانه‌ت نواندنه‌وه‌ی کیشه‌کۆمه‌لایه‌تی و ئابوو‌ریه‌کانیش به‌شیوه‌یه‌کی ئەده‌بی و شیوازیکی جوانیناسانه له‌شیعری شیرکۆدا به‌باشترین شیوه‌ ئەنجام دراوه. زۆربه‌ی په‌خه‌گران پێیان وایه‌ شیعره‌کانی شیرکۆ که بۆ بۆنه‌یه‌کی تایه‌ت له‌شاخدا نووسراون له‌په‌وه‌ی ئەده‌بیه‌وه ناگه‌نه‌ئاستی شیعره‌کانی دواتری و ته‌نانه‌ت پێشووشی. شیرکۆ بۆخۆشی له‌م باره‌وه ده‌لێت: «خۆم به‌ده‌ستی خۆم له‌پێناوی چاره‌نووسه‌گه‌وره‌که‌دا قوربانیم به‌هه‌ندی لایه‌نی ئیستاتیکی جوانکاری داوه و ساکارانه‌نا به‌لام ساده‌تر دامرشته‌وه» (۱۹۹۰: ۱۲).

وه‌سفی ئەده‌بیی ناوی که‌سایه‌تییه‌کان و په‌وه‌وه‌کان و ته‌نانه‌ت شوینه‌ جوگرافیه‌کانیش وه‌ک ناوی شاره‌کان و ناوچه‌کان به‌شیوه‌یه‌کی به‌رچاوه‌رنگیان داوه‌ته‌وه. نواندنه‌وه‌ی واقیع به‌شیوه‌یه‌کی ئەده‌بی، به‌چه‌شنی که‌ته‌گه‌ر واقیعی ده‌ره‌کی کاره‌ساتبار و ئالۆزه‌ ئەم په‌وه‌وه‌کان له‌شیعری شیرکۆدا به‌شیوه‌یه‌کی ئەده‌بی نوێندراونه‌ته‌وه و ده‌کارین بێژین واقیعی ناوه‌کی له‌وه‌ شیعراوه‌دا جیا‌یه له‌واقیعی ده‌ره‌کی، ئەگه‌رچی له‌سه‌ریشی دامه‌زراوه. بۆنموونه‌هه‌ندی له‌وه‌ چه‌مکانه‌ی پێوه‌ندیان هه‌یه‌ به‌په‌وه‌وه‌کانی واقیعی ده‌ره‌کیه‌وه و له‌شیعری شیرکۆدا به‌شیوه‌یه‌کی هونه‌ریانه‌مامه‌له‌یان له‌گه‌لدا کراوه‌بریتین له‌: نسکۆ، هه‌ره‌س، کۆچ و کۆره‌وه، شکست و ئاومیدی، کیمیا‌بارانی هه‌له‌بجه‌، هه‌ژاری و هه‌تیوی.

زۆربه‌ی به‌ره‌مه‌کانی شیرکۆ له‌قۆناغی دوا‌یدا له‌په‌وه‌ی قه‌لبه‌وه‌ ده‌چنه‌خانه‌ی شیعری درێژی گێرانه‌وه‌یه‌وه، به‌سه‌رنجدانی زۆر له‌سه‌ر پاراستنی مۆرک و تایه‌تمه‌ندییه‌کانی شیعری لیریکی و گه‌رنگیدان به‌هه‌ست و خه‌یال. هه‌ندی

په‌خه‌گر ناوی شی‌عری چیرۆكئامیزیان لى ناوه. بۆ نموونه باخان ئه‌حمه‌ده
 حه‌مه‌ئه‌مىن له‌نامه‌ى ماستیره‌كه‌يدا كه‌ تاوتوێ شی‌عری گێرانه‌وه‌یى له‌ به‌ره‌مه‌ى
 چه‌ندىن شاعیردا ك‌ردوه‌، شی‌عری شێركۆ وه‌كوو به‌رچاوترىن نموونه‌ى شی‌عری
 درێژى چیرۆكئاسا پیناسه‌ ك‌ردوه‌ (۲۰۱۴: ۷۵). شێركۆ بێكه‌س بۆخۆشى پێى
 وایه‌ جیاوازییه‌كى سروشتى له‌ نیوان چیه‌تیی شی‌عری كورت و درێژ له‌
 ئاراداىه‌. ئه‌و له‌ دیمانیه‌كدا قامك ده‌خاته‌ سه‌ر ئه‌و خاله‌ى كه‌ شی‌عری درێژ
 به‌ هیچ شی‌وه‌یه‌ك ناك‌رێ ب‌ه‌سه‌ر چه‌ندىن به‌شى بچووك و سه‌ربه‌خۆدا دابه‌ش
 بك‌رێ. ئه‌و پێى وایه‌ شی‌عری درێژ وه‌كوو رۆمانىك وایه‌ كه‌ سه‌رجه‌م پاژه‌كانى
 ده‌بێ له‌ پیناو ده‌سته‌به‌ر ك‌ردنى هاماویكى یه‌كگرتوودا دهور بگێرن (۱۳۸۶: ۴۵).
 له‌ شی‌عری شێركۆدا قالمه‌كانى دیکه‌ى شی‌ع‌ر وه‌ك پۆسته‌ره‌شی‌ع‌ر، رۆمانه‌شی‌ع‌ر،
 شی‌عری گێرانه‌وه‌یى، قه‌سیده‌ى درێژ و هه‌روه‌ها ژانرگه‌لێكى وه‌ك شانۆنامه‌ى
 شی‌ع‌ری ده‌بێزىن كه‌ هه‌ندىكیان وه‌ك پۆسته‌ره‌شی‌ع‌ر و رۆمانه‌شی‌ع‌ر به‌ داهێنانى
 تاكه‌كه‌سى خۆى ئه‌ژمار ده‌ك‌ری‌ن. له‌ دواقوناغه‌كانى شی‌ع‌ریدا، شێركۆ به‌
 ئاشك‌را و داهێنه‌رانه‌ قالمه‌كى لێك‌دراو و ك‌راوه‌ى به‌ ناوی ده‌قى و آلا به‌ره‌م هێنا
 كه‌ له‌ لایه‌كه‌وه‌ وه‌كوو كۆیه‌ك چه‌ندىن قالمه‌ى شی‌ع‌ری جیاوازی له‌خۆ گرتوه‌
 و له‌ لایه‌كى تریشه‌وه‌ هه‌ولێ داوه‌ وه‌كوو ده‌قیكى ك‌راوه‌ ئاراسته‌ى بكا كه‌ تیدا
 مانایه‌كى دیاریك‌راو چه‌قى نه‌به‌ستوه‌.

لایه‌نىكى دیکه‌ى شی‌ع‌ری شێركۆ گ‌رنگیدانه‌ به‌ دهورى هێماكان كه‌ به‌گشتى
 به‌سه‌ر دوو به‌شى هێمای گشتى و هێمای تاكه‌كه‌سیدا دابه‌ش ده‌بن. مه‌به‌ست
 له‌ هێمای گشتى ئه‌و ناو و وێنه‌ و رووداوانه‌ن بۆ هه‌مووان ئاشنان و هه‌مووان
 وه‌كوو هێمایه‌كى كۆمه‌لایه‌تى له‌ قه‌له‌مى ده‌ده‌ن، كه‌چى له‌ هه‌مبه‌ردا، هه‌ندى
 هێمای تاكه‌كه‌سىش كه‌ پێوه‌ندیان به‌ رابردوو و ژيانى تابه‌تى خودى شاعیره‌وه
 هه‌یه‌ له‌ به‌ره‌مه‌كانیدا ده‌ركه‌وتوون. شێركۆ هێنده‌ وه‌ستایانه‌ مامه‌له‌ى له‌ گه‌ل
 هێما تاكه‌كه‌سىیه‌كاندا ك‌ردوه‌ كه‌ توانیوه‌تى تا راده‌یه‌كى زۆر له‌ گشتیك‌ردنه‌وه‌ى
 هێما تاكه‌كه‌سىیه‌كاندا سه‌ركه‌وتوو بێ. نموونه‌ى ئه‌و جوړه‌ هێمایانه‌ بریتىن له‌
 بیه‌ژن كه‌ دایكه‌تى، پێشمه‌رگه‌ كه‌ هه‌قالمه‌ى نزیكى خۆیه‌تى، یان په‌نج و ئازار
 و ئه‌زمونه‌ تاكه‌كه‌سىیه‌كانى خۆى وه‌ك هه‌ژارى، هه‌تسوى، نه‌دارى، ته‌نیاى،
 دوورى، كوچ و مه‌نفا.

له پرووی هزری و واتاییه‌وه سه‌رجه‌م شیعی شییرکۆ بی‌کسه‌س هه‌لگری کۆمه‌له هه‌لوئستیکی به‌رچاوه سه‌باره‌ت به‌ پرووداوه گرنگه‌ سیاسی و کۆمه‌لایه‌تییه‌کانی سه‌رده‌می ژیان‌ی رۆشن‌بیرانه و شۆرش‌گێڕانه‌ی خۆی. به‌ واتایه‌کی تر، که‌م پرووداوی سیاسی و کۆمه‌لایه‌تی می‌ژوووی رۆشن‌بیری و سیاسی هاوچه‌رخ هه‌یه له شیعی شییرکۆ بی‌کسه‌سدا په‌نگی نه‌دابیتته‌وه. هه‌ر ئه‌م گوته‌یه سه‌باره‌ت به‌ ده‌رکه‌وتنی که‌سایه‌تییه گه‌وره‌کان له شیعه‌کانیدا راسته؛ واته شیعی شییرکۆ لیوانلی‌پوه له ناوی شاعیران و می‌ژوونووسان و سیاسه‌توانان و شۆرش‌وانانی گه‌وره‌ی کورد هه‌ر له دێرزه‌مانه‌وه تائیتستا. له پال ئه‌مانه‌شدا، مرۆف ده‌کاری پرووبه‌رووی نواندنه‌وه‌ی جوگرافیای فه‌ره‌ه‌نگی کوردستان بی‌ له شیعی شییرکۆدا؛ واته که‌م شار و ناوچه‌ی گرنگی کوردستان هه‌یه شییرکۆ بی‌کسه‌س ئاماژه‌ی بۆ نه‌کردبن. شییرکۆ گرنگیه‌کی زۆر ده‌دا به‌و که‌سایه‌تی و پرووداوانه‌ی له لایه‌ن ده‌سه‌لاتی زاله‌وه خرابوونه په‌راویزه‌وه. ده‌رکه‌وتنی پروودا و که‌سایه‌تییه می‌ژووویه‌کان له شیعییدا و به‌خشینی لایه‌تیکی زه‌ینی به‌و پرووداوه می‌ژووویانه و ناوه‌کیکردنه‌وه‌ی ئه‌و پرووداوانه به‌ چه‌شنی که‌ ئه‌و پرووداوانه به‌شیکن له شیعه‌که‌ و شیعه‌که‌ش به‌شیکه له‌و پرووداوانه. هه‌ر بۆیه‌ش ده‌رکه‌وتنی هاوکیشه‌ی نیوان خود و می‌ژوو.

هۆنراوه‌کانی ئه‌م شاعیره مه‌زنه سه‌باره‌ت به‌ کاره‌سات به‌ شیوه‌یه‌کی قوولی داهینه‌رانه و شاعیرانه دارپێژراون. شییرکۆ هه‌رگیز سه‌باره‌ت به‌و کاره‌ساتانه‌ی به‌ سه‌ر کورددا هاتوون، به‌ چاویکی ساده‌بینانه و رووکه‌شیانه و سه‌رپیتی نه‌پروانیوه. کاریگه‌رییه هه‌ره‌سه‌هینانی شۆرش‌ی کورد له‌ ساڵی ۱۹۷۵دا له‌ سه‌ر شیعی شییرکۆ به‌ چه‌شنی که‌ پیش ئه‌و پرووداوه واتای گه‌شینی و ئاوات و هیوا و هه‌لچوون له شیعه‌کانیدا زیاتر ده‌ده‌که‌وه‌ی، که‌چی پاش ئه‌و قۆناغه به‌خۆداشکاوی تاکه‌که‌سی و یان کۆیی و جه‌ماوه‌ری له شیعییدا په‌نگ ده‌داته‌وه. دووباره‌بوونه‌وه‌ی وینه‌ی کۆچ له‌ پاش هه‌ره‌سی ساڵی ۱۹۷۵ و له‌ قۆناغه‌کانی تردا وه‌کوو کۆچی هه‌شتاکان و کۆره‌و و کۆچی پاش راپه‌رین. ئه‌گه‌رچی هه‌ر چوار شه‌پۆلی گه‌وره‌ی کۆچ له‌ کۆی به‌ره‌مه‌کانی شییرکۆ بی‌کسه‌سدا په‌نگیان داوه‌ته‌وه، به‌لام کۆچی یه‌که‌م، واته ئاواره‌بوون و په‌رته‌وازه‌بوونی کوردانی باشوور پاش ۱۹۷۵، وه‌کوو یه‌کیک له‌ مۆرکه‌کانی ئاستی هزری له شیعی قۆناغی کۆتایی په‌وتی روانگه‌دا ئه‌ژمار ده‌کری.

له کاتیکدا ژماره یه کی که می ره خنه گران پیمان وایه شیعری شیرکۆ بیکهس «به هه مان تیروانینی واقعی ناو هزری کۆمه لگاوه» دهنووسریت و رهنگدانه وهی ئایدیۆلۆجیی زالی کۆمه لگای هاوسه رده می خۆیه تی (محمه د، ۱۹۹۴: ۷۵)، زۆربه ی توئژه ران له سه ر ئه و بۆچوونه پی داده گرن که شیعری شیرکۆ هه لاتن بوو له ئایدیۆلۆجیی باوی سه رده م و ره خنه بوو له «دنیا ی داخراوی ئایدیۆلۆجی». بۆ نموونه ئاسۆ جه بار پیتی وایه «شیرکۆ بیکهس به رده وام له هه ولی خۆده ر بازکردن و شه پی هه مه ره نگدا یه له ته ک ئایدیۆلۆجی و دنیا ی داخراوی سیاست و کولتووری مه رگ و مالتویرانی کۆمه لگای کوردی» (جه بار، ۲۰۰۲: ۸۵). شیرکۆ بیکهس بۆخۆی به ئاشکرا باسی پتوه ندیی نینوان ئه ده بیات و سیاستی کردوو و له م باره وه ده لیت: «ئه گه ر سیاست زمانی زانست بی ئه وه ئه ده ب زمانی هه ست و نه سته و پتوه ندیی ئه ده ب و سیاسته تیش پتوه ندیه کی دینامیکی و له یه کدانه براره، وه کوو پتوه ندیی دل و میشک وایه» (۱۹۸۵: ۱۱۳). هه روه هاش، به ختیاره لی پیتی وایه له نیو روانگه یه کاند شیرکۆ له هه موویان زیاتر سه باره ت به گۆرانکاریه کان رادیکالتر بوو (۱۹۹۹: ۲۲) و توانیویه تی به ره نگاری یۆتۆپیا ی ئایینی و مارکسی و سه رمایه داری بیته وه (۳۸-۴۳). شیرکۆ له به خشینیی رواله تیکی نه ته وه یی به گوتاری سیاسی و بزوو تنه وه ی شۆرشگێرانه دا سه رکه وتوو بووه، به لام لایه نی جوانیناسانه ی به ره مه شه شیعریه کانی قوربانیی بابه تی سیاسی نه کردوو و ژماره ی شیعری ئایدیۆلۆجیکی که مته ر.

یه کیککی تر له مۆرکه به رچاوه کانی شیعری شیرکۆ به تایبه ت له قوناغی یه که می گه شه ی قوتابخانه ی روانگه دا بریتیه له گرته به ری روانگه یه کی ره خنه گرانه بۆ نه ک هه ر پرسه ئه ده بییه کان به لکوو ته نانه ت بۆ بابه ته کۆمه لایه تی و سیاسیه کانیش؛ به چه شننن که گرتنی هه لۆیستی ره خنه گرانه بووه ته یه کیک له تایبه تمه ندیه سه ره کیه کانی شیعری شیرکۆ له پرووی هزریه وه. هه ر به هه مان شیوه ش، شیعری شیرکۆ توانیویه تی دژی بنه ما سه قامگرتوو هه کانی پیکهاته ی سونه تی کۆمه لگای کوردی له وه سه رده مه دا رابه سته ی و هه ولی ده دا له عه قلیه تی خیله کی و حزبی دووریان بخته وه و له عه قلیه تی مۆدیرنی کۆمه لگای هاوچه رخ نزیکیان بکاته وه (په ئووف، ۲۰۱۱: ۳۳).

گرنگترین بنواتا کانی شیعری شیرکۆ بیکهس بریتین له جوانی، ئاواره یی، تاراوگه و دوورکه وتنه وه، کاره سات، هه ره س، کۆچ، ژن، سروشت و ئازادی.

داهینانی ئەده‌بی له به‌ره‌مه‌کانی ئەم شاعیره له هه‌شتاکانی‌شدا به شیوه‌یه‌کی به‌رده‌وام و به گوێره‌ی بنه‌واشه‌کانی قوتابخانه‌ی روانگه درێژه‌ی هه‌بوو، به‌لام ئەم جاره بنواتاگه‌لی نوێ جیی بنواتا کۆنه‌کانیان گرت‌ه‌وه که بریتییوون له ئازادپه‌خوازی و نواندنه‌وه‌ی سروشت.

۶- قوتابخانه‌ی کفری

۶-۱- ناساندن

له ناوچه‌کانی کفری و ده‌ورو به‌ریدا، هه‌ندێ شاعیری نوێخو‌از هه‌ولیان دا به شیوه‌ ده‌ربرینیکی جیا‌واز پرسه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کانی تایبه‌ت به جفاکی کوردی له شیعردا ئاراسته‌ بکه‌ن. له‌تێف هه‌لمه‌ت ناسراوترین شاعیری قوتابخانه‌ی کفریه‌. هه‌لمه‌ت به‌ ب‌لا‌و‌کردنه‌وه‌ی هه‌ندێ به‌ره‌مه‌می وه‌ک خوا و شاره‌ بچکۆله‌که‌مان (۱۹۷۰) و ئاماده‌بوون بۆ له‌دایکبوونینیکی تر (۱۹۷۳) هاو‌پ‌رێ له‌گه‌ل شاعیرانی تری قوتابخانه‌ی کفری بوونه‌ مزگینیده‌ری بزاقیکی ئەده‌بیی به‌رب‌لا‌و له‌ ئەده‌بی کوردیدا. فه‌ره‌اد شاکه‌لی (که‌ پێشتر ناوی ئە‌نوه‌ر شاکه‌لی بووه‌)، ئە‌حمه‌د شاکه‌لی، که‌نعان مه‌دحه‌ت، له‌تێف حامید و هیشام به‌رزنجی له‌ ئە‌ندامانی تری قوتابخانه‌ی کفرین. فه‌ره‌اد شاکه‌لی له‌ سالی ۱۹۶۷دا چهند شیعری له‌ پرۆژنامه‌ی ده‌نگوباس و کاری میلییدا ب‌لا‌و کرده‌وه. شاکه‌لی دوایی له‌ کتیبی پرۆژه‌ی کووده‌تایه‌کی نه‌ینیدا نووسی: «له‌ سالی ۱۹۷۰دا په‌نگو‌رووی ئە‌وه‌ گرووپه‌ی که‌ دواتر به‌ گرووپ‌ی کفری ناسرا ورده‌ورده‌ وه‌ک گه‌ل‌آیه‌ک ده‌رکه‌وت» (۲۰۰۰: ۸۷).

هه‌لمه‌ت له‌ وتووێژیک له‌ گه‌ل هه‌لۆ به‌رزنجیدا ده‌لی: «ئیمه‌ له‌ گرووپ‌ی کفری هه‌روا په‌مه‌کی کارمان نه‌ده‌کرد، بێ‌گومان به‌ به‌رنامه‌یه‌کی تیروته‌سه‌ل و به‌ یاخیوونینیکی پرنا‌گادارییه‌وه‌ کارمان ده‌کرد، بۆ ئە‌وه‌ مه‌به‌سته‌ش سوودی گه‌وره‌مان له‌ شاعیرانی نوێخو‌ازی عه‌ره‌ب و جیهان وه‌رگرتبوو» (۲۰۰۵: ۶۷). قوتابخانه‌ی کفری ئە‌گه‌رچی به‌یاننامه‌یه‌کی دیاریکراوی له‌ ساته‌وه‌ختیکی دیاریکراودا ب‌لا‌و نه‌کرده‌وه‌، به‌لام هه‌ندێ له‌ په‌خنه‌گران و ته‌نانه‌ت خودی له‌تێف هه‌لمه‌تیش چهند شعیریکی ئە‌وه‌ سه‌رده‌مه‌ی له‌تێف هه‌لمه‌ت (۱۹۷۰- ۱۹۶۹) به‌ جو‌ره‌ به‌یاننامه‌یه‌کی ئە‌وه‌ قوتابخانه‌یه‌ له‌ قه‌له‌م ده‌دن. ئە‌گه‌رچی یه‌که‌م گه‌راکانی بێ‌چمگرتنی ئە‌م قوتابخانه‌یه‌ ده‌گه‌رپته‌وه‌ بۆ هاو‌پ‌ریه‌تی نیوان چهند

خویندکاریک له خویندنگای ناوه‌ندی کفری له سالی ۱۹۶۵.

له تیف هه‌لمه‌ت یه‌کیکه له ده‌نگه دیاره‌کانی قوتابخانه‌ی شیعریی کفری. ئەو له شیعر و ئەده‌بی مندا‌لانی‌شدا چالاک بووه و به‌م بۆنه‌ش‌ه‌وه چه‌ندی‌ن خه‌لاتی وه‌رگرتووه. هه‌ندی له به‌رهمه‌کانی له ئەده‌بی مندا‌لانی بریتین له: جوانترین دی، ده‌نگ‌خۆشترین مه‌ل، هیلانه‌یه‌کی تر، منال و چۆله‌که و گویدریژ و پاشا. به‌رهمه‌کانی تری له شیعر و په‌خشاندای بریتین له: پرچی ئەو کچه‌په‌شمالی گه‌رمیان و کوپستانمه، ئەو نامانه‌ی که دایکم نایانخوینتیه‌وه، وشه‌ی جوان گۆله‌گۆل، سروودی هه‌زاران، به‌شه‌کانی دۆزه‌خ، گورگه‌کانی له‌تیف هه‌لمه‌ت، میننه‌هه‌ر له سه‌ره‌تاوه‌بوو، ئەم پرووباره‌وشک ناکات، ئەم ژوو‌ره‌هیچی تیا نییه، ته‌بایی و مملانیی نیوان هاوولاتیه‌ئه‌له‌کته‌رونییه‌کانی کۆماری له‌تیف هه‌لمه‌ت، ددانی پاشه‌پۆژ وه‌ک ددانی جه‌نگ سپیه‌ی و دیوانی له‌تیف هه‌لمه‌ت له سی به‌رگدا.

۲-۶- نمونه‌ی شیعر

سپیه‌ری چاوه‌ژه‌نگاوییه‌کان
 شه‌و له چنگی هه‌نگاوه‌کانما ئەچه‌میتیه‌وه / به‌سه‌ر لقی ئاره‌زووه‌کانما / له
 له‌ره‌ی تاریکایی هیلانه‌ی / هیلکه‌ون بووه‌کان دروست ئەکات / له‌گلینه‌ی
 ریگا‌لیژه‌کانا / چاوی منال‌ه‌کان چاوه‌رییان ئەکردم / هر‌گای شه‌و کرایه‌وه / بو
 سه‌ر ئاگردانه‌که
 بو‌ئوه‌ی پشکۆکانی باوه‌شین کات / ته‌می سته‌م قوولایی ته‌مه‌نی ئەو زامانه‌ن
 / که‌په‌نجه‌یان نوقمی خوئی که‌فی یادگاره
 باله‌سه‌ر سنگما ئەگری / له‌شه‌خته‌ی ئەم سال‌ا شتیکم دۆزیه‌وه / نه‌ینیه‌ک
 له‌زگی ده‌ریاکاندایه / گۆرانی ئەم به‌ندکراوانه‌گه‌لی به‌جۆشه / هه‌مو ریگاکان
 ئەگه‌ریم / هه‌موو سووچیک ئەپشکنم / بو‌ئوه‌ی ئەو فرمیسکانه‌بدۆزمه‌وه
 که‌دوینئ و نم‌کردن / وتیان داسی ته‌مه‌ن / سپیه‌ری ئاسمان دره‌و ئەکات /
 به‌لام من ئەلیم / په‌نگی شه‌و گۆرانیه‌ک ئەلی
 وشه‌کانی له‌ره‌گی خه‌م و شیله‌ی هه‌تاو / دروست کراوه / گیانه‌مه‌پرسه‌چۆن
 شه‌و توانی هه‌لگژیته‌کۆلی دیواره‌کانا
 چۆن ناو‌می‌دی ئەبیته‌کۆتی ئەو ده‌ستانه‌ی / که‌له‌سه‌ر لیواری ژه‌نگنی /

سالگاره مه‌بیوه‌کانا

له‌رتی سامناکی تاریکیان ئه‌خووسان / مه‌پرسه‌ ناوم چیه / مه‌پرسه‌ بۆ کوی
ئه‌پۆم / مه‌پرسه‌ چی دروست ئه‌که‌م
لاپه‌ره‌کانم ژیانمه‌ پینووسه‌کانم هاو‌پۆمه / ئاسمانی شاره‌که‌م چاوه‌پرسی هه‌تاوه
(۲۰۱۴: ۴۳-۴۴).

۳-۶- شیکاری شیوازناسانه

۳-۶-۱- ئاستی زمانی

له‌ ده‌ستیکی په‌وتی به‌رهمه‌پینانی شیعریدا زمانی هه‌لمه‌ت هه‌ولی داب‌ران ده‌دا
له‌گه‌ل زمانی باوی شیعریی ئه‌و سه‌رده‌مه‌ که لیره‌دا مه‌به‌ست زیاتر زمانی
شیعریی گۆران-ه. گۆران له‌و سه‌رده‌مه‌دا، واته‌ له‌ شه‌سته‌کاندا، ده‌نگی زالی
شیعری نوێ بوو و شیوازی زمانی به‌رهمه‌کانی بالیان به‌سه‌ر زۆربه‌ی هه‌ول
شیعریه‌کانی ئه‌و کاته‌دا کیشابوو. شیعر له‌تیف هه‌لمه‌ت، به‌تایه‌ت له
پرووی زمانه‌وه، واته‌ له‌ چه‌شنی هه‌لبژاردنی وشه‌ و ده‌سته‌واژه‌دا، وه‌کوو یه‌که‌م
هه‌ولی جیدی داده‌نری بۆ خۆده‌ربازکردن له‌و زمانه‌ زاله‌ شیعریه‌. هه‌لمه‌ت له
یه‌که‌م به‌رهمه‌کانیدا زمانیکی نوێ به‌ کار ده‌هێتیت. ئه‌و له‌ سه‌ره‌تادا له‌ ژیر
کاریگه‌ریی دادائیزم و سورپالیزمدا بوو و گرنگی زۆری به‌ نواندنه‌وه‌ی هه‌ست
و سه‌رکه‌شی و هه‌لچوون ده‌دا. ئه‌م تایه‌تمه‌ندییه‌ زمانیه‌ به‌ته‌واوه‌تی له‌ خوا و
شاره‌ بچکۆله‌که‌ماندا هه‌ست پنده‌کری که یه‌که‌م دیوانی بلاو‌کراوه‌ی شاعیره‌.
له‌ قوناغه‌کانی دوایدا ئه‌م په‌وته‌ پروو له‌ داکشان ده‌کا و زمانی شیعره‌کانی زۆر
ساده‌ و په‌وان و و خۆمالیه‌ و ته‌نانه‌ت جه‌ماوه‌ریانه‌ش ده‌بیته‌وه، به‌ جو‌ری که
لووتکه‌ی شیعر هه‌لمه‌ت له‌ باری زمانیه‌وه هه‌مان دیوانی یه‌که‌مه‌. ئه‌و له
به‌رهمه‌کانی دوایدا نه‌یتوانی ئه‌و ئاسته‌ به‌رزه‌ی به‌رهمه‌کانی له‌ پرووی زمانه‌وه
تیپه‌پێنی. شیعر له‌تیف هه‌لمه‌ت له‌ پرووی وشه‌بژێرییه‌وه که‌لک له‌ وشه‌ی دژوار
و نامۆیان ته‌نانه‌ت وشه‌ی زاراوه‌کانی تر وه‌رناگری، به‌لام ده‌رکه‌وتنی هێما
تا که‌سه‌یه‌کان له‌ زمانی شیعر ئه‌ودا ده‌بینری. له‌ لایه‌کی تریشه‌وه، به‌ هۆی
نواندنه‌وه‌ی دیالوگی که‌سایه‌تییه‌کانه‌وه شیوازی جه‌ماوه‌ریانه‌ی که‌لکوه‌رگرتن له
زمان له‌ شیعره‌کانی قوناغی دوایدا به‌ کار هێنراوه‌.

۶-۳-۲- ئاستی ئەدەبی

ئەگەرچی ئاستی ئەدەبیی شیوازی شیعرەکانی لەتیف ھەلمەت لە قۆناغی یەکەمدا، واتە لە کۆتایی شەستەکانەو تا کۆتایی ھەفتاکان، بەرز و بەرچاوە، بەلام لە قۆناغی دوایدا زیاتر گرنگی دەداتە ناوەرۆک تاکوو فۆرم. عەبدوڵا پەشێو لە نامەیەکیدا بۆ لەتیف ھەلمەت نووسیبویەتی شیعرێ ئێو لەو قۆناغەدا «پەرە لە ریشە ی داربەرەو»، بەلام داواشی لێ دەکات «زۆرتر خەریکی فۆرمی ھونەری بی» (کەسنەزانی، ۲۰۱۴: ۳۷۳). ھەرۆھەا، سەیدعەلی سەلەحی، شاعیری بەناوبانگی ئێرانی، شیعرێ لەتیف ھەلمەت بە «توفانئاسا و بەھیز» وەسف دەکات (۳۰۵). شیعرەکانی لەتیف ھەلمەت لە سەرەتاوە لە پرووی فۆرم و پوخسارەو زۆر نوێخاوانە و تازە بوون، بەلام لە قۆناغەکانی دوایدا لەم بارەو پرووی لە داکشان کرد، بە چەشنێ کە جیاوازییەکی زۆر لە نێوان یەکەم شیعرەکانی ھەلمەت و گۆران لە ئارادایە.

لایەنی زەینی لە شیعرێ ھەلمەتدا بەھا و بایەخی زۆری پێ دراو. ئەو لە جێناوی یەکەم کەسی تاک کەلک وەرەگری و لە زۆربە ی ھەرەزۆری کاتەکاندا ئەو جێناو ھەر خودی شاعیرە، واتە لە شیعرێ ھەلمەتدا پێرسۆنای شیعرێ و خودی شاعیر یەکە گرنەو. لە لایەکی ترەو، ئامادەبوونی سروشت لە شیعرەکانیدا وەکوو بوونەوەرێکی زیندوو و بەھیز و بەرچاوە دەکەوێ و پرووبەرەووی کەسایەتیەخشین بە دیارە و ماکە سروشتیەکان دەبینەو، بە چەشنێ کە ھەرھەموو بەشە جیا جیاکانی سروشت وەکوو مرۆف دەردەکەون. لای ھەلمەت ئەم کەسایەتیەخشینە بە سروشت پەھەندیکی رۆحانی و مەعنەوی دەگریتەو.

مۆسیقای ناووە لە یەکەم ئەزمونەکانی شیعرێ ھەلمەتدا لە پێگە ی تەکنیکە ئەدەبییە پێوەندیارەکانەو وەک ھاوئەشینی دەنگەکان، ھاوشیوہیی و خوازە بایەخی پێدراو. ھەرۆھاش، گرنگایەتی وینە ی خەیاڵکردی ھونەری لە شیعرێ ھەلمەتدا سەرنجراکێشە. نێواندەقێتی لە شیعرێ ھەلمەتدا بە شیوہیە ک دەرکەوتوو کە تەنانەت وەکوو لایەنی زالی ئەو شیعرانەش سەیر دەکری.

۶-۳-۳- ئاستی ھزری

لەتیف ھەلمەت بە دەنگێکی جیاواز و داھینەری شیعرێ ھاوچەرخی کوردی

داده‌نری. به سه‌رنجدان به‌وهی خاوه‌ن پاشخانئیکی مه‌عریفه‌ناسانه و هزریی سه‌رنچراکیشه و په‌نگدانه‌وهی ئه‌فسانه و حه‌کایه‌ته فۆلکلۆریکه‌کان له شیعری ئه‌ودا وه به‌رچاو ده‌که‌وی. هه‌میشه بیروکه تازه‌کان و لیكدانه‌وهی نوئی له شیعره‌کانیدا ئاراسته‌کردوه. له لایه‌کی تره‌وه، هه‌ندی جاریش زیره‌کانه‌هه‌ولئی گۆرینی کۆتایی هه‌ندی شاکاری ئه‌ده‌بی و هۆننه‌وه‌یانی داوه؛ له‌وانه‌ده‌توانین ئامازه‌بو رۆمانی پیره‌مێرد و زه‌ریا نووسینی ئیرنیست هیمینگوهی بکه‌ین که پیره‌مێردی چیرۆکه‌که‌ی هه‌لمه‌ت له کۆتاییدا له جیاتی راوی ماسی، عاشقی کچی پادشای په‌ریان ده‌ییت.

له شیعری له‌تیف هه‌لمه‌تدا لایه‌نی ده‌روونی و ناخی پیرسۆنا زیاتر ده‌رکه‌وتوه، هه‌ر بۆیه‌ش له‌بری باه‌خدان به‌واقیعی ده‌ره‌کی هه‌ولئی داوه‌واقیعی ناوه‌کیی زه‌ینییه‌تی پیرسۆنا بنوێتته‌وه. له‌تیف هه‌لمه‌ت له شیعره‌کانیدا که‌لکه‌له‌زه‌ینییه‌کانی خۆی به‌شیوه‌یه‌کی تاراده‌یه‌ک دابراو له‌واقیع ده‌رده‌خات. له شیعری له‌تیف هه‌لمه‌تدا ململانیی ناوه‌کی، واته‌شه‌پری خود له‌گه‌ل خود، جیگای ململانیی ده‌ره‌کی، واته‌شه‌پری خود له‌گه‌ل باه‌ته‌تی کۆمه‌لایه‌تی، ده‌گرێته‌وه. له‌پرووی واتایی و هزرییه‌وه شیعری هه‌لمه‌ت توانیوه‌تی په‌نجه‌بخاته‌سه‌ر هه‌ندی لایه‌نی ده‌روونی که له شیعری هاوچه‌رخیی کوردیدا زۆر به‌ده‌گه‌من په‌نگیان داوه‌ته‌وه. بۆ نمونه‌په‌شینی، خه‌مۆکی، دله‌راوکی، که‌مایه‌سی، ململانیی ناوه‌کیی خود، هه‌ستکردن به‌شه‌رم، له‌خۆنامۆیی و نه‌رگسییه‌ت یان خۆشه‌یدایی ئه‌و خه‌سله‌ته‌ده‌روونیانه‌ی پیرسۆنای شیعری له‌تیف هه‌لمه‌ت پیکده‌هینن که که‌متر شاعیریکی کوردی ئه‌و سه‌رده‌مه‌هه‌ولئی نواندنه‌وه‌یانی داوه. هه‌ر بۆیه‌ش، باشترین میتۆد بۆ خۆپندنه‌وه‌ی وردی به‌ره‌مه‌کانی بریتییه‌له‌بۆچوونه‌ده‌روونشیکاران‌ه‌کان به‌مه‌به‌ستی شروقه‌ی زیاتری خود و تاییه‌تمه‌ندی و کیشه‌کانی.

هه‌ندی له‌تاییه‌تمه‌ندییه‌ شیوازناسانه و واتاییه‌کانی ئه‌م قوتابخانه‌یه‌ بریتین له‌زه‌قکردنه‌وه‌ی جیاوازی و به‌رامبه‌ریتی نیوان تاکه‌که‌س و کۆمه‌لگا، گه‌رانه‌وه‌بۆ پیشینه‌فه‌ره‌ه‌نگیه‌کان و واتا ئایینییه‌کانی کۆمه‌لگای کوردان، خۆ دوورخستنه‌وه له‌ئاراسته‌کردنی په‌یام و واتا رادیکال و سۆزاوییه‌کان، گزنگیدان به‌گیانی هه‌لکردن و پیکه‌وه‌ژیان، نواندنه‌وه‌ی چه‌مک و روانینی سۆفیگه‌رانه، گزنگایه‌تی منداڵ و منداڵیتی، بی‌ری مروّفخوازانه و دابینکردنی روانگه‌یه‌کی جیهانی بۆ مروّف.

له رووی کاریگه‌ریی کۆمه‌لایه‌تی و گرنگیدان به بنواتا و پروانینه شوپشگپرانه کانیشه‌وه، شیعی له‌تیف هه‌لمه‌ت ده‌وری به‌رچاوی هه‌بووه و ئەم لایه‌نه‌ی شیعی هه‌لمه‌ت له لایه‌ن به‌شیک له ره‌خه‌گرانه‌وه وه پشتگۆی خراوه. بۆ نموونه، دوکتۆر ئه‌رسه‌لان بایز له کتییی راگه‌باندنی شوپش و بزوتنه‌وه‌ی شیعی کوردیدا ده‌لێ شیعه‌کانی له‌تیف هه‌لمه‌ت و شیرکۆ بیکه‌س به‌رده‌وام له لایه‌ن پینشمه‌رگه‌وه له شاخ ده‌خویندرانه‌وه و به‌رده‌نگیان هان ده‌دا بۆ به‌شداریکردن له شوپش (۲۰۰۱: ۶۳). بایز سه‌ه‌باره‌ت به‌یه‌که‌م نموونه‌کانی شیعی به‌ره‌نگاری دوا‌ی هه‌ره‌سه‌هینانی شوپش له سالی ۱۹۷۵دا پیتی وایه له رووی میژووویه‌وه یه‌که‌م شیعی به‌ره‌نگاری دوا‌ی هه‌ره‌س له لایه‌ن له‌تیف هه‌لمه‌ته‌وه ب‌لاو کرایه‌وه (۷۰). هه‌لمه‌ت بۆخۆشی له‌سه‌ر ئەم رایه‌ پینداگره (۶۴).

۷- ئەنجام

گه‌رچی دوو قوتابخانه‌ی روانگه و کفری له رووی شیوازناسییه‌وه له یه‌کتر جیاوازن و هه‌رکامیان خاوه‌نی مۆرکی زمانی و ئەده‌بی و هزیری تایه‌ت به‌خۆیان، به‌لام پینۆسته ئەوه‌ش بگوتری که به‌ره‌می شاعیرانی سه‌ر به‌هه‌رکام له و قوتابخانه‌گه‌له دیسانه‌وه له رووی شیوازناسییه‌وه جیاوازیان پیکه‌وه هه‌یه. بێجگه له‌مه‌ش ده‌کرێ سه‌رجه‌م به‌ره‌مه‌ شیعییه‌کانی شاعیرێکی دیاریکراو له رووی شیوازناسییه‌وه به‌سه‌ر چه‌ندین لقدا دابه‌ش بکری و ئەمه‌ش ده‌توانی پیشانده‌ری قوناغه لیکجیاوازه‌کانی کۆی ئەزمونی شیعیی ئەو شاعیره‌ بی که گۆرانکاریان به‌سه‌ردا هاتوو؛ لێره‌دایه که شیوازی قوناغ و قوتابخانه له شیوازی تاکه‌که‌س جیا ده‌کرێته‌وه (شه‌میس، ۱۳۷۵: ۳۵۶).

له‌رینگه‌ی به‌راوردکردنی تایه‌تمه‌ندییه‌ شیوازناسانه‌کانی شیعی ئەم دوو شاعیره له هه‌ر سی ئاستی زمانی و ئەده‌بی و هزریدا ده‌توانین به‌وه‌ ده‌ره‌نجامه‌ بگه‌ین که شیعی شیرکۆ بیکه‌س زیاتر بووه‌ته‌ هۆی وروژاندنی هه‌ستی خوینده‌ری ئاسایی و نوخبه و له رووی کۆمه‌لایه‌تیشه‌وه مه‌ودایه‌کی به‌رفراوانتری بریوه. ئەم هۆکارانه بوونه‌ته‌ هۆی به‌ئه‌نجامگه‌یشتنی چه‌ندین توپژینه‌وه له‌سه‌ر شیعی شیرکۆ که ژماره‌یان له لیکۆلینه‌وه‌ی شیعی شاعیرانی تر زیاتره. به‌لام لایه‌نی ته‌واو زه‌ینی، ئاراسته‌ی ده‌روونی و مۆرکی ناوه‌کیخوازان، مامه‌له‌ی تاکه‌که‌سیانه و په‌هه‌ندی سۆفیانیه‌ی شیعی له‌تیف هه‌لمه‌ت بوونه‌ته‌ هۆی ئەوه‌ی که‌متر

سه‌رنجی خوینه‌ران به لای خۆیدا رابکیشی. هەر بۆیه‌ش ژمارهی توژیینه‌وه پسپۆرانه‌کان له‌سه‌ر شیعی له‌تیف هه‌لمه‌ت که‌متره له‌وانه‌ی له‌سه‌ر شیعی شێرکۆ بیکه‌س ئەنجام دراوه.

په‌وتی په‌ره‌سه‌ندن له‌ رووی زمان و شیوازی ئەده‌بیه‌وه له‌ دوو قوتابخانه‌ی کفری و روانگه‌دا پینچه‌وانه‌ی یه‌کترن، به‌ چه‌شنی که له‌ روانگه‌دا ده‌ستپیک‌ی په‌وته‌که جیاوازییه‌کی ئەوتۆی له‌گه‌ڵ شیوازی شیعی گۆراندا نه‌بوو و پاش چه‌ند ساڵ شیوازه‌سه‌نه ئەده‌بیه‌که‌ی روانگه‌ ده‌رکه‌وت. شێرکۆ بیکه‌س به‌ که‌لکوه‌رگرتن له‌ خه‌یالی داھینه‌رانه و پینچه‌لپینچه به‌لام ریکوپییک، له‌ چوارچۆیه‌کی سیستماتیک و ئۆرگانیکدا و به‌ به‌کارهێنانی بازنه‌یه‌کی به‌ریالۆی وشه، شیعرگه‌لیکی به‌رز و نه‌مری پینچه‌که‌ش به‌ خه‌لکی جیهان کرد. جیاوازییه‌کی گرنگی دیکه‌ی شیعی شێرکۆ له‌چاو به‌ره‌مه‌می هاوچه‌رخه‌کانی گۆرینی به‌رده‌وامی فۆرم و قالب و وینه‌ی شیعی. له‌ لایه‌کی تره‌وه، قوتابخانه‌ی کفری به‌ پینچه‌وانه‌وه سه‌ره‌تا به‌ شیوه‌یه‌کی زۆر جیاواز له‌ شیوازی شیعی گۆران و به‌ شیوه‌ی به‌رچاو و به‌هێز ده‌رکه‌وت، که‌چی له‌ درێژه‌دا ئه‌و په‌وته له‌ رووی گرنگیدان به‌ فۆرم و شیوازه‌وه رووی له‌ داکشان کرد و زیاتر لایه‌نی هێماخوازانه و ده‌روونیه‌که‌ی به‌رجه‌سته بووه‌وه.

له‌ رووی رۆشنبیریشه‌وه، ئەگه‌رچی له‌ سه‌ره‌تادا له‌تیف هه‌لمه‌ت به‌هێز ده‌رکه‌وت، به‌لام له‌ قۆناغه‌کانی تردا ئەمه‌ شیعی شێرکۆ بیکه‌س بوو که‌ توانی به‌رده‌نگیکی به‌رفراوان بۆ خۆی ده‌سته‌به‌ر بکات. له‌ رووی گرنگیدان به‌ تاکایه‌تیه‌وه و ده‌رخستنی که‌لکه‌له‌کانی خودی شاعیر شیعی هه‌لمه‌ت له‌چاو شیعی شێرکۆ سه‌رکه‌وتووتره. په‌خنه‌ی توند و رادیکال له‌ شیعی شێرکۆدا به‌ شیوه‌ی ناراسته‌وخۆ و ئەده‌بی ده‌رده‌که‌وی. شێرکۆ بیکه‌س توانیوه‌تی به‌ره‌نگاریی یۆتۆپیا ئایینی و مارکسی و سه‌رمایه‌داری بپتیه‌وه، که‌چی له‌ شیعی هه‌لمه‌تدا به‌ هۆی زالبوونی لایه‌نی خودی و تاکیتیه‌وه که‌متر به‌رجه‌سته‌بۆته‌وه و ئەمه‌ شروڤه‌ی که‌لکه‌له‌ ده‌روونیه‌کانی خودی شیعییه‌ که له‌ به‌ره‌مه‌می له‌تیف هه‌لمه‌تدا گرنگی دراوه‌تی.

سه‌رچاوه کان

الف) کوردی

۱. ئەحمەد حەمە ئەمین، باخان (۲۰۱۴). شیعری چیرۆکنامیەز لە دیالیکتی کرمانجیی خواروودا ۱۹۹۰-۲۰۰۰. نامە ی ماستییری بەشی زمانی کوردی، زانکۆی سلێمانی.
۲. بایز ئیسماعیل. ئەرسە لان (۲۰۰۱). راگە یانندی شوێرش و بزووتنە وە ی شیعری کوردی. سلێمانی: وە زارە تی روۆشنیری.
۳. بەرزنجی، هەلۆ (۲۰۰۵). پرسیارە کان هیشتا تینووی وەرمان، بەرگی یە کە م. سلێمانی: چاپخانە ی چوارچرا.
۴. بیستوون (۱۹۸۵). رووبەرۆو لە سیبەری چیادا: هەڤه یقین لە گەل شێرکۆ بیکە سدا. چاپخانە ی شەهید ئیبراهیم عەزۆ لە شاخ.
۵. بیکە س. شێرکۆ (۱۹۹۰). دیوانی شێرکۆ بیکە س: بەرگی یە کە م. ستۆکھۆلم.
۶. ----- (۲۰۰۲) دیوانی شێرکۆ بیکە س: بەرگی یە کە م. سلێمانی: چاپخانە ی پەرژە، چاپی دوو م.
۷. تاهیر بەرزنجی، عەلی (۲۰۰۲). «نەرگسییە ت یان خود لە شیعری لە تیف هەلمە تدا». گۆفاری زانکۆی سلێمانی.
۸. جەبار، ئاسۆ (۲۰۰۲). تازە گەری: لێکۆلینە وە یە ک دەربارە ی تازە گەری و دیوہ نادیارە کان ی قەسیدە ی رەنگدان ی شێرکۆ بیکە س. سلێمانی: تیشک.
۹. رەئووف عەلی، لو قمان (۲۰۱۳). سەرە تايە ک بو رۆمان و شیعری سەر بە ستی کوردی. سلێمانی: لاو نە ند.
۱۰. ----- (ئا) (۲۰۱۶). «وشە ی فەرہە نگ ی لە شیعەرە کان ی شێرکۆ بیکە سدا». مەجلە جامعە الکرکوک للدراسات الانسانیە. ژ. ۳.
۱۱. ----- (بی) (۲۰۱۶). «یاخیبوون لە شیعەرە کان ی شێرکۆ بیکە سدا: دیوانی ئیستا کچیک نیشتمانە بە نمونە». مەجلە جامعە الکرکوک للدراسات الانسانیە. ژ. ۶.
۱۲. ----- (۲۰۱۷) «سیمیۆلۆژیای رەنگ لە شیعری شێرکۆ بیکە سدا: دیوانی رەنگدان بە نمونە». مەجلە جامعە التیمیە البشریە. س. ۳، ژ. ۳، ل. ۴۸۲-۴۵۳.
۱۳. رەئووف عەلی، لو قمان و سامان مەحمەد عەلی (۲۰۱۵). «گوتاری پۆلیفۆنی

له دهقه و الاكانی شیركۆ بیکه سدا». گوڤاری زانكۆی گهرمیان. ژ. ۶، ل. ۷۶-۱۰۰.

۱۴. سه جادی، بهختیار (۱۳۷۸). «قوتابخانه ئه ده بییه کان له ئه ده بی کوردیدا، بهشی سییه م: رۆمانتیزم». سیروان. س. ۳، ژ. ۲، ل. ۱۱.

۱۵. سلویه عیسا، هاوژین (۲۰۱۲). رهه ندی دهروونی له شیعره کانی له تیف ههلمه تدا. نامه ی دوکتۆرای ئه ده بی کوردی. زانکۆی کۆیه.

۱۶. شاکه لی، فه ره اد (۲۰۰۰). پرۆژه ی کووده تایه کی نهینی. هه ولیر: کوردستان، چاپی دووهم.

۱۷. عومه ره سه سن، مه ریوان و لوقمان ره ئووف عه لی (۲۰۱۵). «کارنامه ی ناو نیشان له ده قه و الاکانی شیركۆ بیکه سدا». مجله جامع ه الکرکوک للدراسات الانسانیه. س. ۱۰، ژ. ۳، ل. ۲۲-۴۰.

۱۸. عه لی، بهختیار (۲۰۰۲). «گه ران بۆ مانا کانی دیکه ی شیعر». رامان. ژ. ۷۲، ل. ۱۳.

۱۹. عیزه دین، سامان (۲۰۰۷). بنیاتی هونه ری له شیعره کانی له تیف ههلمه تدا. نامه ی ماستیری بهشی زمان و ئه ده بی کوردی. زانکۆی به غداد.

۲۰. قادر سه سن، شادان (۲۰۰۵). بزووتنه وه ی روانگه و شیعره نوێی کوردی. سلیمانی: سه رده م.

۲۱. قه ره داغی، عه تا (۲۰۰۰). گه ران به دوای ناسنامه دا. سلیمانی: سه رده

۲۲. که سه نه زانی، بو شرا (۲۰۱۴). ئیتر له ده رگا نادات پۆسته چی. سلیمانی: غه زه لئووس.

۲۳. محمه د ئه مین قادر، محمه د (کاکه ی فه لاح) (۱۹۸۰). کاروانی شیعره نوێی کوردی، به رگی یه که م. به غداد: چاپخانه ی حسام، چاپی دووهم.

۲۴. محمه د، ئاوات (۱۹۹۴). «له باره ی زمانی شیعر و رۆشنیری سه رده مه وه». ئالای ئازادی. ژ. ۱۱۷.

۲۵. ----- (بی تا). «ره نگدان و پیکهاته ی ره نگ». ئاینده. ژ. ۲۸، ل. ۷۵-۷۰.

۲۶. مسته فا ره سوول، عیزه دین (۱۹۶۸). ریالیزم له ئه ده بی کوردیدا (الواقعیه فی الادب الکرديه). بیروت.

۲۷. هه لمه ت، له تیف (۲۰۱۴). دیوانی له تیف هه لمه ت. سلیمانی:

غزه لنووس .

۲۸. ----- (بی تا). له «کفرییه وه بو کۆتاییه کان». مامۆستای کورد. ژ. ۳۰ و ۳۱.

(ب) فارسی و انگلیسی

۱. ایرانزاده، نعمتالله (۱۳۹۰). «نظریه سبک در ایران: روش‌های سبکشناسی». فصلنامه تخصصی سبکشناسی نظم و نثر فارسی (بهار ادب)، س. چهارم، ش. دوم (پیاپی ۱۲)، صص. ۱-۲۰.
۲. بیکس، شیرکو (۱۳۸۶). «گفتگو با شیرکو بیکس». گوهران (شمارهی ویژهی شعر کرد). ش. ۱۵، صص. ۴۳-۴۸.
۳. تباری، پیمان و دیگران (۱۳۹۵). «انعکاس اوضاع اجتماعی در اشعار شیرکو بیکس». پژوهشنامه ادبیات کردی. س. دوم، ش. ۳، صص. ۱-۱۴.
۴. سجادی، بختیار (۱۳۹۴). ادبیات کردی در کردستان عراق بعد از ۱۹۷۰. پژوهشکده کردستانشناسی دانشگاه کردستان. طرح پژوهشی.
۵. شمیسا، سیروس (۱۳۷۴). کلیات سبکشناسی. تهران: انتشارات فردوس.
۶. ----- (۱۳۷۵). سبکشناسی شعر. تهران: فردوس، چاپ دوم.
۷. کندال، نزان و دیگران (۱۳۷۹). کردها. ترجمه ابراهیم یونسی. تهران: روزبهان، چاپ سوم.
۸. کوچرا، کریس (۱۳۷۷). جنبش ملی کرد. ترجمه ابراهیم یونسی. تهران: نگاه، چاپ دوم.
۹. مک‌داول، دیوید (۱۳۸۳). تاریخ معاصر کرد. ترجمه ابراهیم یونسی. تهران: پانیند، چاپ دوم.

1. Kreyenbroek, Philip and Stefan Sperl (1992). ed. The Kurds: A Contemporary Overview. London: Routledge.

2. Leezenberg, Michiel (2011). "Soviet Kurdology and Kurdish Orientalism". The Heritage of Soviet Oriental Studies. Kemper, Michael and Stephan Conermann, ed. London: Routledge. .